

TANULMÁNYOK

A KORLÁTLAN TENGERALATTJÁRÓ HÁBORÚ ÉS AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA

Gonda Imre

I. rész*

A „klasszikus” tengeri háborútól a korlátlan német tengeralattjáró háborúig

Az első világháborúnak az oroszországi februári forradalom kitöréséig terjedő időszakát sok vonatkozásban a szemben álló imperialista felek látszólagos katonai egyensúlya jellemezte. A központi hatalmak oldalán korán megmutatkoztak ugyan a gazdasági és politikai gyengülés első jelei, a vereségek és győzelmek váltakozása azonban ebben az időszakban még szinte azonos mértékben volt ugyanúgy a hadvezetési képességeknek tulajdonítható, mint a társadalmak ellenállóerejében megmutatkozó változásoknak. E mozzanat pedig a Habsburg-monarchiára is jellemző volt, amelynek a hadszíntereken bekövetkezett vereségei igen szoros összefüggésben voltak belső társadalmi feszültségeivel. De a katonai egyensúly tényének más szempontból is volt jelentősége, többek között elsősorban abból, hogy mivel a döntést a hadviselő felek a kontinens szárazföldi hadszínterein nem tudták elérni, igyekeztek olyan hadászati eszközöket alkalmazni, amelyekkel, ha nem is a fő hadműveleti területen, de bizonyos mellékhadszíntereken remélték a döntés előmozdítását. Ilyen volt az angolok számára Németország partjainak blokádja, amelylyel a katonai és polgári szükségletek nyersanyag-utánpótlási vonalait akarták elvágni. Német részről egyfelől e törekvés megakadályozására és megfelelő viszonzására, másfelől az angol tengeri túlerő megsemmisítésére, vagy legalábbis a csökkentésére merült fel a tengeralattjáró háború megindításának szükségessége — lényegében az angol blokádhoz hasonló jelleggel. Míg azonban az angolok módszere ekkor — az első világháborúban — már százéves múltra tekinthetett vissza és a napóleoni háborúk idején került először hatásos alkalmazásra a franciák ellen, addig a tengeralattjárónak, mint harci eszköznek, a németek kezdtek először olyan erőt tulajdonítani, amely a háború sorsát is eldöntheti. Mindez

* A tanulmány II. részét folyóiratunk 1971. évi 4. számában közöljük. (A szerk.)

mitsem változtatott azon a tényen, hogy az angol blokád éppúgy az (angolok által nem ratifikált) 1909-ben a londoni tengeri-jogi deklarációnak a megsértése volt, mint ahogy a németek részéről is nyílt erőszak volt az, hogy Anglia partjait hadműveleti területté nyilvánították.¹

Minél délibabosabbá váltak a szárazföldi német győzelem kilátásai, annál közömbösebbé lettek a német tengerészeti és szárazföldi vezérkar számára az olyan tények, hogy a háború elején kb. 21 tengeralattjáró állott a német admirális rendelkezésére, aminek a felét petróleummal üzemeltették, s akciósugaruk is igen szerény volt. Ugyanekkor 1915 októberéig 12 volt a veszteségek száma. Amidőn a tengerészeti vezérkar 1915 januárjában 6—7-re becsülte az Anglia ellen felhasználandó tengeralattjárók számát, kiderült, hogy csak 2—3 áll rendelkezésre, holott az angol partvonal hossza 1700 tengeri mérföldet tett ki.² Ilyen viszonyok között nem meglepő, hogy a tengerészeti vezérkar még Bethmann Hollweg kancellárnak sem volt hajlandó a német tengeralattjáró flotta állásáról valóságghú képet adni. Bár 1916 februárjában már jobban állott a helyzet, 54 harckész egységről beszélhettek, azt „gondosan eltitkolták”,³ hogy Anglia nyugati partjainál csak 2—3 egység teljesített szolgálatot. 1916—17 folyamán a harcba vethető tengeralattjárók száma ugyan emelkedett, a nekik szánt feladatokhoz képest azonban aránytalanul alacsony maradt.

A német admirális viszonya azokhoz az előírásokhoz, amelyeket a tengeri jog a tengeralattjáró háború kétségtelenül új jelenségeivel kapcsolatosan megszabott, szintén negatív volt. A kereskedelmi hajókkal, a felfegyverzett kereskedelmi hajókkal, valamint a megjelölt kórházhajók különböző típusaival kapcsolatosan megszabott eljárási módok — a figyelmeztetésektől az átkutatási módszereken keresztül a tiltott hadianyagot szállító ellenséges hajók elsüllyesztéséig — kétségtelenül számos olyan rendszabályt tartalmaztak, amelyeket az agresszív német katonai vezetők nem szándékoztak betartani, mert ez erősen csökkentette volna a bevetésre kerülő fegyver hatásfokát. Ebből a szempontból igen fontos, hogy a német tengeralattjárók 1916 folyamán az

1. negyedévben 136 hajót 303 742 bruttoregiszter tonnával
2. negyedévben 310 hajót 399 833 bruttoregiszter tonnával
3. negyedévben 399 hajót 512 982 bruttoregiszter tonnával süllyesztettek el.⁴

Az elsüllyesztett hajók növekvő száma így több irányban vált a német katonai körökben teljesen hamis elképzelések kútfőjévé: egyrészt olyan elsőrangú stratégiai fegyverré léptették elő a tengeralattjárót, amely önmagában alkalmas a háború kimenetelének eldöntésére. Másrészt feltételezték, hogy e fegyver birtokában másodrangúnak tekintetik a semlegesek és az Amerikai Egyesült Államok hadba lépésének problémáját, mert az új stratégiai fegyver ezeknek az antant javára történő beavatkozása előtt döntheti el a háború sorsát. Nem mintha az antanthatalmak nem ismerték volna ezt a fegyvert. A tengeralattjáró

¹ G. Ritter: Staatskunst und Kriegshandwerk. III. köt. München, 1964. 148—149. o.

² Uo. 146—147. o.

³ Uo. 151. o.

⁴ Deutschland im I. Weltkrieg. II. köt. Szerk.: W. Gutsche, Berlin, 1970. 332. o.

háború, különösen azonban a korlátlan — a semlegesekre való tekintet nélküli — formájának 1917 februárjában való megindítása jellemző a német imperializmus általános stratégiájára, és a német katonai vezetés várakozása ellenére — s a polgári államvezetés tagadhatatlan kétségeinek megfelelően — nem is járult hozzá a háború megrövidítéséhez. Ilyen körülmények között a német hadvezetés nemcsak a saját háborúját kockáztatta a tengeralattjáró háború, főleg azonban a korlátlan formájának megindításával, hanem szövetségeseit is, akik jóval világosabban ítélték meg a várható eredményeit.

*

A német tengeri háború kezdeti taktikája abban állott, hogy hadihajóival megkísérelte az angol flotta jelentősebb részeit és egységeit az angol partoktól a számára biztosabb német partok felé csábítani és ott megsemmisíteni. E taktika azonban többek között azon hiúsult meg, hogy az angolok ugyanezt a módszert alkalmazták, bár távolról sem azért, amiért a németek — tehát megfelelő számú hadihajó hiányában, hanem ezek kímélése céljából. Ennek következtében az történt, hogy a háború folyamán nagyobb tengeri csatákra — egy esetet kivéve — nem is került sor, mert a németek nem tudtak, az angolok nem is akartak tengeri ütközeteket kezdeményezni, mert utóbbiak hadihajóik jelentős részét kereskedelmi flottájuk biztosítására vetették be. Az egyetlen nagyobb szabású tengeri ütközet 1916. május 31-én zajlott le a Skaggerrakban s ebben német részről 22 sorhajó, 5 csatahajó, 11 cirkáló, 5 tengeralattjáró vett részt 45 000 emberrel a fedélzetükön. A brit hadiflotta 9 csatahajót, 33 cirkálót, 81 rombolót és 60 000 embert vetett be. Miután a csatahajók az ütközetet nem tudták eldönteni, a rombolók és tengeralattjárók éjszaka folytatták a harcot, amely lényegében és formailag eldöntetlenül, mindkét oldalon komoly veszteségekkel végződött. Német részről mégis hatásaiban inkább vereségnek tekinthető a csata kimenetele, nem csupán azért, mert az évtizedekig tartó német flottaépítési program teljes csődjét bizonyította,⁵ hanem a flotta értékét a következőkben nagymértékben leszállította. Ez a körülmény ugyanakkor rendkívül megerősítette a tengeralattjárók jelentőségét, amelyek szinte az egyetlen fegyvert alkották, amelyet német részről a nyílt tengeren bevethettek, s amelyet a háború kezdete óta csak számszerű kicsinysége korlátozott mozgásában.

A németek tengeri háborúja éppen ezért főképpen erre a hadviselési formára tolódt el. Az angol „Lusitania” luxusgözös elsüllyesztése 1915. május 7-én ment végbe és 1198 halálos áldozatot követelt (köztük 139 amerikai állampolgárét); az „Arabic” megtorpedózása augusztus 19-én és a „Sussex” nevű francia utasszállítóé 1916. március 16-án következett be. Mindhárom hajó elsüllyesztésének az a jelentősége, hogy Anglia szállítóvonalainak a támadhatóságát volt hivatva kipróbálni, valamint azt, hogyan hatnak e cselekmények az USA kormányára és közvéleményére. Ennek során kiderült, hogy a német tengeralattjárók, mint fegy-

⁵ Uo. 334. o.

verek, megfeleltek a várakozásoknak, az Egyesült Államok különböző köreire gyakorolt hatása azonban lényegesen kedvezőtlenebb volt: Gróf Bernstorff német nagykövetnek ugyan sikerült különböző kompromisszumos formulák jövőbeli betartásának ígéretével az USA kormányköreit időlegesen mindig megnyugtatnia,⁶ e módszer azonban csak átmeneti lecsendesedést ért el az adott helyzetben. A német hadvezetés szempontjából ugyanis igen harmadrangú szerepük volt az olyan jogi formuláknak, amelyek különbséget kívántak tenni a felfegyverzett és fel nem fegyverzett kereskedelmi hajók előzetes figyelmeztetés nélküli, vagy figyelmeztetéssel történő elsüllyesztés között. A legagresszívebb német vezető körök befolyása alatt álló haditengerészet számára a diplomáciának kötelességszerűen kellett fedeznie a hadmozdulatokat, még akkor is, ha ez a diplomácia — mint Bernstorff esetében — nem azonosította magát a katonai módszerekkel. Ez különben annál nehezebb volt számára, „mivel a katonai körök által diktált politikai formulák nem is mindig feleltek meg teljesen a diplomácia szükségleteinek. Ez az eset következett be akkor, amikor a német hadvezetés a tengeralattjárók akcióit az angolok németellenes blokádjával hozták — megtorlás címén — kapcsolatba . . . Ennél helyesebb lett volna a tengeralattjáró háborút az angol blokádra való utalás nélkül egyszerűen új fegyvernek nyilvánítani”.⁷

A „Sussex” elsüllyesztése utáni német visszavonulásra — amelyet az 1916. május 4-i német jegyzék tartalmazott⁸ — bizonyos megnyugvás következett, de ez a helyzet minden veszélyessége⁹ ellenére sem tartott sokáig.

A központi hatalmak hadihelyzete ugyanis a legfelső katonai körök megítélése szerint már 1915—1916 fordulóján válságba került, a hadsereg frontjai megmerevedtek, s a háborús döntés egyre súlyosabbá vált. Ennek hatása alatt indultak 1915. december 30-án és 1916. január 5-én a hadseregvezetés kezdeményezésére tárgyalások a hadügyminisztériumban a tengeralattjáró háború korlátlan formájának kérdéséről. E tárgyalásokon Erich v. Falkenhayn vezérkari főnök bejelentette, hogy jöllehet régebben ellene volt e módszernek, most hajlandó elfogadni azt, ha a tengerészet biztosítja a sikert.¹⁰ A korlátlan tengeralattjáró háborút megindítására azonban ekkor még nem került sor.

Az angolok hajóterének csökkenését mutató számításokat Bethmann

⁶ A washingtoni német nagykövet működésére az említett időszakban I. többek között *Graf Johann-Heinrich Bernstorff: Deutschland und Amerika*. Berlin, Ullstein. 1920; *Karl E. Birnbaum: Peace moves and U-boat Warfare. A Study of Imperial Germany's Policy towards the U. S.*—April 18, 1916—January 9, 1917. Stockholm, Almqvist and Wiksell, 1958. 30—38. o.

⁷ *Bernstorff: I. m. 134. o.*

⁸ Az 1916. május 4-i német jegyzék *Ursachen und Folgen*. I. köt. 66. sz. 116—119. o.

⁹ „A német kormány tudomására hozza az Egyesült Államok kormányának, hogy a német haditengerészet számára kiment az utasítás azoknak az általános nemzetközi jogi alaptételeknek a betartására, amelyek kereskedelmi hajók feltartóztatására, átkutatására és megsemmisítésére vonatkoznak a kereskedelmi hajózás tengeri hadműveleti területén belül is, s kiterjednek az emberélet figyelmeztetés és mentési kísérlet nélküli elsüllyesztésére, még menekülés és ellenállás esetén is.” (Uo. 118. o.)

¹⁰ *Alfred v. Tirpitz: Erinnerunggen, Gekürzte Volksausgabe*. Leipzig, 1925. 195—196. o. — Bethmann Hollweg kancellár 1916. január 4-i feljegyzése szerint Falkenhayn Helfferich államminiszter előtt is tett január 2-án olyan kijelentést, hogy a szárazföldi hadsereg katonai csapásaival nem tudja a háborút befejezni. Ezt, miután az állam pénzügyi és gazdasági teherbíró képessége 1916 őszén túl nem terjed, csak a tengerészet tudja elérni. Utóbbi viszont — a kancellár emlékiratában is szereplő, december végi értekezleten — kb. 4 hónap leforgása alatt vállalta, hogy Angliát békére szorítja. (*Ursachen und Folgen*. I. köt. 62. sz. irat, 106—107. o.)

igen ingatag alapokon nyugvóknak tekintette. Még bizonytalanabb volt — a kancellár szerint — annak a hatásnak az értékelése, amelyet a haditengerészet körei vártak a hajózás csökkenésétől Anglia háborús elszántságára és képességére. Ha a német tengeri hatalom valóban megtörné Angliát, akkor is kérdéses, felér-e az Angliának okozott kár azzal a károsodással, amelyet Amerika hadba lépése jelentene Németországnak. Amerika hadba lépésének ugyanis igen súlyosak volnának — Bethmann szerint — a következményei: először is megszüntetné az antanton belüli ellentéteket, ugyanakkor fokozná a központi hatalmak belső nézeteltéréseit. Burián János, osztrák—magyar külügyminiszter már eddig is többször hangsúlyozta, hogy a tengeralattjáró háborút a Földközi-tengeren az Amerikával való szakítás kockázata nélkül kell vezetni, sőt a felfegyverzett kereskedelmi hajók ellen indítandó akciók elhalasztását is tanácsolja. Márpedig, ha nincsen mód a Monarchia meggyőzésére Anglia küszöbön álló térdre kényszerítését illetően, akkor számítani kell arra, hogy tiltakozást jelent be az Amerikával szakítást előidéző tengeralattjáró háború újrafelvétele ellen. A Monarchia háborús elszántságát csökkenteni és meglévő angolbarát hajlamait növelheti az olyan lépés, amely anyagi vonatkozásban azt jelenti, hogy az amerikaiak összes pénzügyi erőforrásaikat az antant rendelkezésére bocsájtják. A szakítást el kell kerülni s lehet is, ha a tengeralattjáró háborút a nemzetközi jog keretei között tartják, s ha valóban rendelkezésre állanak a bizonyítékok arra, hogy az elsüllyesztett hajók valóban fegyveresek voltak. Egy újabb „Lusitania” eset azonban feltétlenül szakításhoz vezet az USA-val. Ha mindezek ellenére mégis az történné, hogy a szakítás felfegyverzett hajók megtámadása esetén is bekövetkeznék, úgy azt az elkerülhetetlen sors adottságaként vállalni kell, mert a német hadviselés nem mondhat le arról, hogy a felfegyverzett kereskedelmi hajókat hadihajókként kezelje.¹¹

A német admirális az 1916. év második felét főleg arra használta fel, hogy az Anglia feletti győzelem lehetőségét dokumentáló gazdasági és statisztikai adatokat összegyűjtse a tengeralattjáró háború mindenhatóságának bizonyítására. Erre szolgál az a Tirpitz-féle elmélet is, hogy az Anglia elleni háború problémája végső fokon nem más, mint hajótér fogat, illetve ennek elpusztulása. Ez volt az alapja — végső fokon — Henning v. Holtzendorff admirális nagy jelentésének is, amellyel 1916 végén adott végső lökést annak a nagyon is indokolt tétovázások és kétségek között hanyódoó akciónak, amelynek az ún. békeakció lezajlása után, 1917 februárjára tűzték ki megindítása végső határidejét.

A terjedelmes jelentés első, Anglia ellátási problémáival foglalkozó részének végkövetkeztetése, a szükséges számszerű adatok felsorolása után, így hangzik: „... a legkésőbb 1917. február 1-én meginduló tengeralattjáró háború olyan viszonyokat talál, amelyeknél jobbat még elgondolni sem lehet¹² az eredmény szempontjából. Mindenütt drágaság

¹¹ Ursachen und Folgen. I. köt. 63. sz. irat, 107—115. o. Denkschrift des Reichskanzlers v. Bethmann Hollweg vom 29. február 1916. über den U-Boot Krieg Berlin, 29. február 1916.

¹² Ennél a megállapításnál nem lehet mellőzni egy rövid utalást Tirpitz és társainak későbbi szemrehányásaira, hogy a tengeralattjáró háború eredménytelenségének oka megindulásának késői kezdete volt. (L. I. m. 201. o.)

uralkodik és hiány. Anglia azon szükség előtt áll, hogy legfontosabb élelmiszerének, a rozsnak az előteremtéséhez eddigi hajótere dupláját kell felhasználnia, s alapos a kétség, hogy a kiviteli fölöslegek, amelyek az angoloknak és szövetségeseiknek a rendelkezésére állottak, elegendők-e, hogy a szükségleteket aratásig fedezzék. *A tengeralattjáró háborúnak 5—6 hónapnyi időre volna szüksége, hogy az új észak-amerikai aratásig hatni tudjon s 6—7 hónapra, míg a szövetséges államok saját aratása beérik.* Ami szervezési téren történhetik az ellátási kérdés megkönnyítésére, az sokkal hosszabb ideig tart, mint ami február elejéig rendelkezésre áll: a tengeralattjáró háború közvetlen kihatásai azonban a legsúlyosabb akadályait képezik ennek”.¹³ A korlátlan tengeralattjáró háború várható hatásáról az admirális jelentése a következőket állapítja meg: „Anglia felé 6³/₄ millió t angol, 900 000 t egyéb és ellenséges, s bőven több, mint 3 millió t semleges szállítótér, összesen 10³/₄ millió regisztertonna kerül szállításra. Ez a szállítótér 1916. július—szeptember havi átlagokra átszámítva egy hónapra 6 140 000 tonnás Anglia felé irányuló tengeri forgalmat jelent. A korlátlan tengeri háború ezt a tengeri forgalmat hajók elsüllyesztésével és elijesztésével négy hónap után erős 4 millió t-ra, öt hónap után 3³/₄ millióra mérsékelné; ami előbbi esetben 33¹/₂, utóbbiban 39⁰/₁₀-os csökkentést jelent.”¹⁴ amin a forgalom átirányításával sem lehetne változtatni.¹⁵

E beadványhoz Holtendorff admirális néhány mellékletet csatolt, amelyeknek I. részében kijelentette: „Ha sikerül Anglia gerincét megtörni, akkor a háború azonnal eldőlt, a mi javunkra. Anglia gerince azonban a hajóter...”¹⁶ Ugyanezen írásmű VI. részében pedig a következő olvasható: „...az Amerikával való szakítással is számolnia kell, mert más választásunk egyáltalán nem marad.”¹⁷ Ugyanezen emlékirat második mellékletében Holtendorff admirális a várt eredményt, Anglia letörésének elérését attól teszi függővé, hogy „az ellenséges hajók elleni korlátlan tengeralattjáró háború meghirdetését annak végrehajtása közvetlenül nyomon kövesse... A siker elegendő lesz ahhoz, hogy Angliát használható békére hajlamossá tegye.”¹⁸ Ami viszont az amerikai támogatást illeti, arra vonatkozólag megállapítható, hogy „kölcsonök, követelések, fizetések és minden, ami idetartozik, mitsem számít, ha Anglia közlekedési vonalai el vannak vágva. Az inséget, amely akkor legyőzi, sem arannyal, sem hasonló értékekkel nem lehet leküzdeni. Ezzel pedig el is intéződik az amerikai veszélynek ez a része...”¹⁹ Mint-hogy a háborút csak egyetlen eszközzel lehet befejezni, amelynek alkalmazásánál „az Egyesült Államokkal való szakítás kilátását is számításba kell venni, s mivel — másrészt — a háborúnak fennmaradásunk érdekében véget kell vetnünk, azért helyes, ha az amerikai hadüzenet következményeit is józanul mérlegeljük. Csak két rossz között választhatunk;

¹³ Der Chef des Admiralstabes der Marine. Berlin, den 22. Dezember 1916. Ganz geheim. Országos Levéltár. (továbbiakban OL.) Filmtár. HHStA. P. A. Geheim XLVII. 3—15, 16. o. W. 398. doboz.

¹⁴ Uo. 23. o.

¹⁵ Uo. 24. o.

¹⁶ Uo. 1 melléklet, 1. o.

¹⁷ Uo. 1 melléklet, 4. o.

¹⁸ Uo. 2 melléklet, 26. o. — Kiem. az eredetiben.

¹⁹ Uo. 2 melléklet, 28. o.

ezért a pusztulás helyett ezzel kell, ha kedvetlenül is kiegyeznünk.”²⁰

E jelentésnek sorsdöntő jelentősége volt. Tényei és megállapításai azonban, amelyekben különben a felelős német és osztrák államférfiak egyaránt igen erősen kételkedtek, a későbbi — 1919-es — német parlamenti vizsgáló bizottság szerint is vitathatók és felületesek voltak. Az admirális főnökének 1916. december 22-i jelentése és ennek érvelése hamis értékeléseken nyugodott — szögezi le a vizsgáló bizottság —, mert a korlátlan tengeralattjáró háború gazdasági előfeltételeit, Amerikának az ellenséges államok számára nyújtott segítségét, valamint katonai és technikai ellenhatásait teljesen hamisan ítélte meg. A Holtzendorff-jelentés megalkotói, a korlátlan tengeralattjáró háború képviselői teljesen másodrangú szakemberek voltak, akik mellett a kérdések tényleges szakértőit meg sem hallgatták.²¹

A korlátlan tengeralattjáró háború megindítására irányuló akció az 1916. augusztus 16-i legfelső szintű tanácskozáson kényszerítette tényleges visszavonulásra ellenfeleit. A tárgyalást Holtzendorff azzal kezdte, hogy Oroszország képtelensége egy harmadik téli hadjáratra és békeszükséglete a tengeralattjáró háború túl korai felvétele ellen szól. Az idő ugyanekkor Németország ellen dolgozik. Elzártága egyre fokozódik, még ha a jó aratás után függetlenebbé válik is a behozataltól, ezért katonailag jobban tudja tartani magát. „Hatalmunkban áll, hogy Anglia háborús akaratát az év végéig megtörjük, de a tengeralattjáró háború későbbi kezdete csökkenti a hatását.” Jagow államtitkár az Amerikával való szakítást vetette fel, mint a tengeri háború következményét. Helfferich államtitkár szerint Anglia kenyérgabona tartalékai a további 4—5 hónapra behozatal nélkül is fedezik szükségletét, minthogy pedig a hajótér pusztulása a befutó hajóknak csak 5⁰/₀-át teszi ki havonta, a most meglevő 12¹/₂ millió t-val a 4—6 hónap 4 milliós vesztesége után megmaradó 8 millióval bőven fedezni tudja szükségletét. Helfferich a továbbiakban kifejtette, hogy ez az eredmény nem fogja Angliát megadásra bírni. Az Amerikával bekövetkező törés következményeit nem szabad lebecsülni, sem féltételezni, hogy a Németországgal szembeni ellenállás nem fokozható. Ha ugyanis az antant eddig 250 millió \$-t kapott az USA-tól, úgy háború esetén ezeknek összes tartalékai a rendelkezésre állnak, aminek Németország nem tud ellenállni. „A tengeralattjáró fegyveres alkalmazásában ma a katasztrófát látom.” S. Capelle admirális szerint ezzel szemben mégis csak a korlátlan tengeralattjáró háború vezethet a békéhez.

Bethmann Hollweg kancellár szavai szerint az adott pillanat nem alkalmas a tengeri háború kiélezésére, egyrészt, mert a nép nagy része a kétségbeesés eszközét látná ebben, másrészt a szövetségeseket is meg kellene kérdezni. Törökország hűtlenségével számolni kell, s Ausztria—Magyarországot nem lehet kérdezetlenül a semlegesekkel való háborúba keverni. Ha a romániai háború kedvezőtlenül alakulna, akkor a tengeri háború sem használ, ha pedig Ausztria—Magyarország összeomlik, „úgy

²⁰ Uo. 2 melléklet, 32. o. — A jelentést és a mellékleteket v. Holtzendorff írta alá.

²¹ Bericht des zweiten Unterausschusses des Untersuchungsausschusses über die Friedensaktion Wilsons 1916/17. Verfassungsgebende deutsche Nationalversammlung. Berlin, 23. Juni 1920. 25—26. o.

nem tudom, tudunk-e tovább ellenállni. Végleges döntés csak a katonai helyzet tisztázása után lehetséges." Holtendorff a vita folyamán kijelentette, továbbra is meg van győződve arról, hogy a semlegesek távol tartják majd magukat Angliától. Ami az osztrák—magyar hadsereget és tengerészetet illeti, ez üdvözlendő a tengeralattjáró háborút. „Ha pedig egyedül maradnánk, annál inkább volna rá szükség”, amire Jagow megjegyzi, hogy Burián sürgeti ugyan a tengeralattjáró háborút, de csak akkor, ha ez nem vezet szakításra Amerikával, amelyet feltétlenül el kell kerülni. Helfferich ezután arra az ellentmondásra mutatott rá igen szellemesen, hogy ha az USA és Kanada a rossz termés miatt amúgy sem tud Angliának szállítani, ahogy ezt állítják, akkor mi szükség van tengeralattjáró háborúra? A vitát mindenesetre azzal rekesztették be, hogy Hindenburgra hivatkozva — aki a román helyzetre való tekintettel némi haladékokat kért — a tengeralattjáró háborúban való döntést a romániai események lezajlása utáni időre halasztották.²²

E döntő fontosságú tárgyalásoknak — mint látható — két vonatkozásban volt jelentősége. Egyrészt valóban lehetőséget adott arra, hogy a német államvezetés néhány óvatosabb képviselője kifejezze kétségeit és ellenvéleményét a korlátlan tengeralattjáró háború megindításával kapcsolatban, hogy kimondja bizalmatlanságát a haditengerészet számításait illetően. Másrészt azonban az is kétségtelen, hogy az óvatosabb államvezetés a maga ellenvetéseit alapvetően megszilárdítani nem tudta, a katonai vezetés érveire, megfontolásaira érdemben nem válaszolt, így az kitartott eredeti álláspontja mellett. A korlátlan tengeralattjáró háború rövid elhalasztása nem az államvezetési felelősség meggyőző érvelésének, hanem a hadihelyzet egyik — pillanatnyilag különösen kedvezőtlen — mozzanatának következménye volt. Ezen a ponton pedig Bethmann Hollweg kancellár igen jelentős taktikai visszavonulást hajtott végre, amidőn a tengeri háborúban való döntést nem a fokozása ellen felhozott érvek alaposabb megvizsgálása céljából halasztotta el, hanem hozzájárult ahhoz, hogy Ludendorff és Hindenburg határozza meg végső fokon megindításának időpontját. Bethmann Hollweg kancellár és a német polgári államvezetés kétségtelen opportunizmusa, amely ebben a kérdésben ekkor is szembeszökő, a későbbiekben igen veszélyes következményekkel járt, mert ezzel a háború egyik legsúlyosabb döntésének a jogát elvben, s ekkor még szinte észrevétlenül, teljesen a katonai hatóságok hatáskörébe siklatta át s így a politikai államvezetés területéről származó értesülések és megfontolások is elsikkadtak, elvesztek a döntések kiérlelődése és megalkotása számára. Ez történt — többek között — v. Haniel washingtoni nagykövetségi tanácsos figyelmeztetésével is, aki Treutler követhet intézett levelében megírta, hogy a tavaszi, úgynevezett engedmények²³ bármilyen szűkítése, vagy visszavétele háborút jelent Amerikával, s a többi semlegesekkel. Politikai öngyilkosság nélkül egyetlen amerikai kormány, vagy párt sem tehetne ebben a kérdésben

²² Protokoll der Beratung über die Aufnahme des rücksichtslosen U-Boot-Krieges vom 31. August 1916. Ursachen und Folgen. I. köt. 70. sz. 123—129. o.

²³ Itt a levélíró a német kormánynak az „Ancona”-ügy békés elintézésére tett ígéreteinek a visszavonására céloz, amelyek — mint fentebb említettük — arra vonatkoznak, hogy előzetes figyelmeztetés nélkül nem fognak kereskedelmi hajókat megtámadni.

engedményeket Németországnak. Az „amerikai nemzeti érzés” a háború alatt annyira felfokozódott, hogy a közvélemény ismétlődő összeütközések, jegyzékváltások tehertételét nem viselné el. Márpedig a háború az USA-val, mérhetetlenül gazdag erőforrások azonnali bevetését is jelentené, amivel az amerikai németek sem tudnának szembehelyezkedni.²⁴ Mindezeket azonban Bernstorff nagykövet is elküldte Berlinbe — ahogy arra már utaltunk.

1916 december végén Hindenburg — hivatkozva a kancellárral augusztus végén Plessben folytatott tárgyalásokra — valóban ismét felvetette a tengeralattjáró háború fokozásának kérdését. Elsősorban arra hivatkozott, hogy Bethmann Hollweg kancellár Hindenburgra hárította és bizta annak az alkalmas időpontra a meghatározását, amelyben a korlátlan tengeralattjáró háború felújítható. Hindenburg 1917. január végében szabta meg ezt az időpontot, s ezzel teljes mértékben kiaknáztta azt az előnyt, amelyet Bethmann Hollweg biztosított azzal, hogy némi haladék ellenében átengedte neki az elvi döntés jogát. Ami pedig — másodsorban — azt illeti, hogy a semlegesek, főleg pedig az USA állásfoglalása és magatartása milyen mértékben vehető tekintetbe a korlátlan tengeralattjáró háború kezdeti időpontjának kitűzésénél, arra vonatkozólag Hindenburg kijelentette, hogy az ilyen tekintetek a tengeri háború hatásosságát semmi esetre sem csorbíthatják. A tengeralattjáró háború diplomáciai és katonai előkészítésének azonnal meg kell indulnia.²⁵

Ez utóbbi feltétel, illetve a diplomáciai „előkészítés” sürgetésével a Legfelsőbb Hadvezetőség nemcsak mellőzte a washingtoni kirendeltség jelentéseit és észrevételeit, de azokkal teljesen ellentétes intézkedéseket követelt. Bethmann kancellár az elvi állásfoglalást ismét elkerülve kijelentette, hogy a tengeralattjáró háború fokozása a semleges államok magatartását közelről érintve a külpolitika területére tartozik, amelyért ő egyedül a felelős, bár „a tábornagy véleményét különösen jelentősnek tartja.” Megállapította továbbá, hogy mindaz ellenséges, mind a semleges külföldön egyre erősödik az a feltételezés, hogy német részről a békeakciót rosszsziszteműen csupán a tengeralattjáró háború fokozásának bevezetőjeként tekintik. Éppen ezért vigyázni kell — mondotta —, hogy e benyomást meg ne szilárdítsák. Ami viszont azt illeti, hogy a szóban forgó időpont a korlátlan tengeri háború bevezetésére 1917. január végére elérkezik, csak az esetben fogadható el, ha az a meggyőződés is felülkerekedik, hogy a korlátlan tengeralattjáró háború előnyei nagyobbak azoknál a hátrányoknál, amelyek Amerikának az ellenséges államokhoz való csatlakozásából adódhatnak.²⁶

Bethmann utóbbi kikötései ismét eléggé ingatagok voltak, mert a korlátlan tengeri háború elindításának eldöntését ismét olyan körülmények-

²⁴ Privatbrief des Botschaftsrats v. Haniel an den Gesandten v. Treutler, Washington, 10. Nov. 1916., Berlin 24. Dez. 1916. Ursachen und Folgen: I. köt. 77. sz. 134. o.

²⁵ Legationssekretär v. Lersner an das Auswärtige Amt. Pless (Hauptquartier), L 3. Dez. 1916. Telegramm Nr. 1121/a. Ursachen und Folgen, I. köt. 80. sz. 141–142. o.

²⁶ Ludendorff: Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916–18. Berlin, 1922. XVI/12. 316–317. o. — Reichskanzler an Gen. f. m. v. Hindenburg, Berlin, den 24. 12. 16. Nr. 1628. Telegramm Antwort auf Nr. 1121/a. — Az irat az Ursachen und Folgen: I. köt.-ben is megjelent ugyan (I. köt. 81. sz.), de az előbbiekhöz képest jelentős csonkítással, amely Bethmann augusztus 31-i magatartásának helyesbítésére vonatkozik. Mivel a mozzanatot lényegesnek tartjuk, ezért az iratot Ludendorff közzététele alapján közöljük.

től tette függővé, amelyekbe rajta kívül más elemeknek is volt beleszólásuk. Így a kancellár — ha közvetett formában is — ezúttal szintén kitért a személyes döntés elől. A Legfelsőbb Hadvezetőség természetesen most is észrevette Bethmann bizonytalanságát, ezért Hindenburg azonnal és igen határozottan visszautasította Bethmann igényét a tengeralattjáró háború külpolitikai vonatkozásainak egyedüli eldöntésére. Ugyanakkor kijelentette, hogy „én magától értetődően továbbra is minden erővel és teljes felelősségtudattal lépek fel a háború győzelmes kimenetele, s annak érdekében, amit e célból helyesnek tartok.”²⁷ Ezt a megállapítást teszi — ha lehet — még világosabbá Hindenburgnak egy másik kijelentése, amely két héttel később hangzott el egy Ludendorffal és Holtzendorffal folytatott bizalmas megbeszélésen Bethmann utódlására vonatkozólag arra az esetre, ha mégsem volna hajlandó — Amerika hadba lépésére való tekintettel — hozzájárulni a korlátlan tengeri háborúhoz. A tábornagy szerint „ennek meg kell lennie. Számolunk a háborús Amerikával, s meg is tettük reá az előkészületeket. Rosszabb már nem lehet. A háborút minden eszközzel meg kell rövidíteni.” Holtzendorff ekkor megemlítette ugyan, hogy Helfferich államtitkár ezt katasztrófahez vezető útnak tartja, amit azonban azzal utasítottak vissza, hogy éppen a másik fél sodor katasztrófába.²⁸

A német Legfelsőbb Hadvezetőség három katonai és tengerészeti szak tekintélyének és felelős vezetőjének döntését Hindenburg mondta ki: „ennek meg kell lennie”. A német belpolitika adott helyzetében a katonai erők túlsúlyánál fogva ez azt jelentette, hogy a polgári kormánynak, Bethmann kancellárnak alá kellett vetnie magát ennek az akaratnak. 1917. január 9-én de. 11 óra 15 perckor ez is megtörtént. Bethmann Hollweg kancellár Hindenburg és Ludendorff előtt kijelentette: „Holtzendorff admirális kilátásba helyezi, hogy Anglia a jövő aratására már »kicsi« lesz . . .

Ha a katonai körök szükségesnek tartják a tengeralattjáró háborút, úgy nem vagyok abban a helyzetben, hogy ellent mondjak.”²⁹ Ezzel a kijelentéssel dőlt el tulajdonképpen a tengeralattjáró háború kérdése. Ha Hindenburg ezután még nagyhangon kijelenti, hogy „minden eshetőséggel szemben felkészültünk Amerikával, Dániával, Hollandiával és Svájjal szemben egyaránt”, s ha ehhez Ludendorff még azt is hozzáteszi, hogy „a tengeralattjáró háború hadseregünket is más, jobb helyzetbe hozza”, akkor ezzel éppen Bethmann kancellár felelősségét csökkenti a két hadvezér igen nagy mértékben.

Bethmann Hollweg kancellár fenti kijelentése tagadhatatlanul a leg súlyosabb meghátrálása volt a világháború alatt, s egyben a polgári hatalom veresége, amelyet a katonai erőktől a belpolitika terén elszenvedhetett. Visszavonulása kétségtelenül összefüggött a katonai hatalomnak a polgári hatalommal szemben eredendően meglévő túlsúlyával, s amely

²⁷ An den Reichskanzler. 25. 12. 16. P. Nr. 16 377 Fernschreiben. Aláírás: v. Hindenburg. Ludendorff: Urkunden . . . XVI/14. 318—319. o.

²⁸ Aus dem geheimen Protokoll über die Sitzung zwischen Hindenburg, Ludendorff und dem Admiral v. Holtzendorff. 8. Januar 1917. Ursachen und Folgen: I. köt. 83. sz. 195—196. o.

²⁹ Aufzeichnung über die Besprechung zwischen Reichskanzler, Generalfeldmarschal v. Hindenburg und General Ludendorff in Pless am 9. I. 1917. 11.15 vorm. Ludendorff: Urkunden . . . XVI. 17. sz. 322—4.o. — Kiem. az eredetiben.

csupán Bismarck idejében került átmenetileg egyensúlyba. A katonai hatalom teljes felülkerekedését az első világháború idején mégis főképpen Németország egyre rosszabbodó hadihelyzetének lehet tulajdonítani, elsősorban abban az értelemben, hogy a fokozatosan romló katonai helyzetben a hadvezetés felelősségének szinte automatikus fokozódásával arányosan csökkent a polgári hatalom felelősségvállalása, s ezzel együtt a tényleges befolyása is. A fentiekben már említettük, hogy a katonai szakkérdésekben Bethmann kancellár sem a határozatok meghozataláért, sem azok meghozatalának megakadályozásáért nem vállalhatott felelősséget. A háború utáni német parlamenti vizsgáló bizottság jelentésének az a megállapítása, hogy az admirális ú. n. szakértői jelentése álszakértők hamis értékeléseken alapuló írásműve volt, amelynek valótlanságát éppen a kormánynak kellett volna lelepleznie — részben igaz volt ugyan, de az események idején megvalósíthatatlan. Ez Bethmann kancellár és a polgári hatalom felelősségét nem csökkentti ugyan, de az adott helyzetben a tengerészet vezérkara intézkedéseinek ellenőrzése és szakmai bírálata a vele szembeni bizalmatlanság szinte elképzelhetetlen megnyilatkozása lett volna, amelynek politikailag is hiányoztak az előfeltételei. Teljesen elképzelhetetlen ugyanis, hogy a csalhatatlannak tekintett német hadvezetőség a nemzet legkritikusabb helyzetében kontárokkel készítettett, s ellenőrizetlen adatokat tartalmazó „szakértői” véleményekre alapozza történelmi jelentőségű döntéseit. Objektív tényeknek belpolitikai szempontok által való megváltoztatására vagy helyettesítésére valóban a német jobboldal és a Legfelsőbb Hadvezetőség tett először igen veszélyes kísérletet. Az újkori egyetemes történelem jelentős vesztesége, hogy e kísérlet tragikus következményű kudarcának tényleges oka szinte napjainkig homályban maradt.

Ami az ugyancsak 1917. január 9-én, délután 6 órakor elkezdődött és ötnegyed órán át tartott koronatanács határozatát illeti, az már csak az előbb eldöntött szándékokat rögzítette. A tanácskozáson részt vevő személyek elismételték jól ismert érveiket. Holtendorff admirális újból hangsúlyozta, hogy Anglia legkésőbb 6 hónapon belül a földön hever. Hindenburg támogatta érvelését. Bethmann Hollweg — a császár türelmetlenkedése közben — aggodalmait ismételte meg és akkor is hangsúlyozta, hogy csak az admirálisnak a sikert biztosító intézkedésekre vonatkozó kijelentései alapján ejti el ellenvéleményét. Amidőn a császár ezután határozattá emelte a tengeralattjáró háború kiterjesztését, azzal fejezte be a tanácskozást, hogy a diplomácia feladata lesz Amerika és a többi semleges állam felvilágosítása e döntés szükségességéről. E megjegyzésével II. Vilmos nemcsak szentesítette a katonai klikk teljes koncepcióját, de egyben fel is mentette a határozatért viselendő felelősség alól azzal, hogy a semleges államok, s az USA ellenrendszabályainak elhárítását a diplomácia — még engedmények árán is elérendő — teljesíthetetlen kötelességévé tette. Nem meglepő, ha ezután Valentini-ben — a császári kabinet főnökében — éppen úgy felmerült a kancellár lemondásának gondolata, mint magában Bethmann Hollwegben.³⁰ Utóbbi azzal,

³⁰ R. v. Valentini: Kaiser und Kabinettschef. I. m. 144. o.

hogy igen vitatható kötelességtudatában elállt ettől a gondolattól, semmi-vel sem enyhítette sem a végzetes elhatározás következményeit, sem felelősségtudatának súlyos terhét. Szűk körben tett megjegyzései a császár felelősségével kapcsolatosan a német hiúság és sovínizmus nagyra növelése terén éppolyan üres kijelentések maradtak, mint az „alsó néposztályok németiségére” való hivatkozás,³¹ amelyet nem követett intézkedés ennek demokratikus felhasználására, annál is kevésbé, mert Bethmann álláspontja az volt, hogy „éppen azokban a néprétegekben, amelyeknek helytállását a háború elhúzódása és Amerika előrelátható hadba lépése a legjobban veszélyeztette, még rendelkeztem a bizalom bizonyos tőkájével. Ezt, úgy gondoltam, nem kockáztathatom”.³² Ami egyben azt is jelentette, hogy a tömegeket éppen egy reménytelen ügy melletti kitartásra serkentette, s ezzel saját felelősségét inkább növelte, mint csökkentette.

A német döntés és az Egyesült Államok

A korlátlan tengeri háború kiterjesztése II. Vilmos császár 1917. január 9-i parancsával a megvalósítás útjára lépett.³³

Az 1917. január 16-án Bernstorff washingtoni nagykövetnek küldött utasítás — pontosan meghatározva Anglia és Franciaország blokád alatt álló partvidékének határait — kijelentette, hogy a határok átlépése semleges hajók számára is csak az elsüllyesztés veszélyével történhetik. A német kormány ettől az intézkedésétől várja a háború gyors befejezését, s az USA elnöke számára is oly fontos béke helyreállítását, de számít az Amerikával kirobbanható háború veszélyével is, aminek kockázatát vállalja. Az utasításban egyben felkérték a nagykövetet azoknak a szempontoknak sürgős közlésére, amelyeknek figyelembe vétele csökkentheti a szakítás veszélyét.³⁴ Nem kevésbé fontos volt azonban Zimmermann államtitkár levele Bernstorffhoz, amelyben közölte, hogy amennyiben nem sikerülne az USA-t a háborútól távol tartani, úgy Mexikóval kívánnak szövetségre lépni ellene, s minden segítséget megígérnek azon területeinek a visszaszerzésére (Texasban, Új-Mexikóban, Arizonában), amelyeket régebben elvettek tőlük.³⁵

Bernstorff a tengeralattjáró háború kiterjesztésének határozatát tartalmazó utasításra adott válaszában közölte, hogy „a szándékolt elhatározás mellett a háború elkerülhetetlen”. Legfeljebb arról lehet szó, hogy egyhavi halasztás némiképpen csökkentené az azonnali szakítás veszélyét, mert Wilson azt reméli, hogy a nemzetek egyenjogúságának javas-

³¹ Admiral G. A. v. Müller: *Regierte der Kaiser? Kriegstagebücher*, etz. 1914—18. Göttingen, Musterschmidt Verlag, 1959. 249. o.

³² Th. v. Bethmann *Holtweg*: *Betrachtungen* etz. I. m. 136. o. — Bethmann emlékiratainak ebben a részében foglalkozik a tengeralattjáró háború előkészítését szolgáló „szakértői jelentések”-kel. Ezek tárgyi értékét nem vonja ugyan kétségbe, de arra az álláspontra helyezkedik, hogy velük éppúgy nem lehetett a háborús győzelmet biztosítani, mint ahogy ő sem tudta ennek ellenkezőjét bebizonyítani. (Uo. 132—133. o.)

³³ II. Vilmos Holtzendorff admirálishoz 1917. január 9-én. *Ursachen und Folgen*. I. köt. 86. sz. 149. o.

³⁴ *Instruktion an Botschafter Graf Bernstorff* (Washington) Nr. 157. Berlin, 16. Januar 1917. *Ursachen und Folgen*. I. köt. 87. sz. 149—151. o.

³⁵ Staatssekretär Zimmermann an Botsch. Graf Bernstorff (Washington) Tel. Nr. 158. ganz geheim. Berlin, 19. Januar 1917. *Ursachen und Folgen* I. köt. 88. sz. 151—152. o.

lata alapján mégis elérhető a béke.³⁶ 1917. január 27-én Bernstorff újabb igen részletes jelentésben Wilson újabb üzenetét hozta a német kormány tudomására, amelyben az USA elnöke újabb békeközvetítési javaslatot tesz, területi kérdésekbe való beavatkozás mellőzésével. A jelentés a továbbiakban House államtitkár közlése alapján az elnök gondolatmenetét ismertette, amelyből különösen két döntően lényeges mozzanatot emelt ki: az egyik az, hogy mivel „az ellenség a maga lehetetlen békefeltételeit nyíltan kimondotta”, amivel szemben az elnök is kifejtette a maga programját, most már „mi is erkölcsileg kötelesek vagyunk megismertetni feltételeinket, mert békeszándékainkat különben nem fogják tisztességesnek tartani.” Az elnöknek különben az a véleménye, hogy az ő 1917. január 24-i szenátushoz intézett üzenete³⁷ alapja lehet a békekonferenciának, ha a német szándékok valóban szerények és mérsékeltek. Az antant hozzáintézett jegyzéke blöffjeinek nem kell jelentőséget tulajdonítani.

Wilson gondolatmenetének másik jelentős mozzanata a jelentés szerint az, hogy amennyiben Németország minden további nélkül mégis haladéktalanul elkezdéné a korlátlan tengeralattjáró háborút, azt olyan arculcsapásnak tekintené, ami az USA azonnali hadba lépését elkerülhetlenné tenné, ami hatalmi eszközeinek rendkívüli nagyságát tekintve beláthatatlanná tenné a háború végét. Ha viszont — teszi hozzá Bernstorff nagykövet saját véleményét — a német kormány belemegy Wilson javaslatába és azok az ellenség ellenállásán szenvednek hajótörést, akkor nehéz lesz az elnöknek Németország ellen hadba vonulnia, még a korlátlan tengeralattjáró háború elkezdése esetén is. Rövid halasztás tehát a diplomáciai helyzet javulását eredményezheti. „En a magam részéről azt a nézetet vallom, hogy most konferenciák útján jobb békéhez juthatunk, mintha az USA az ellenségeinkhez csatlakozik.”³⁸

³⁶ Telegramm des deutschen Botschafters in Washington, Graf Bernstorff vom 19. Jan. 1917. Nr. 222. Ursachen und Folgen. I. köt. 89. sz. 152–153. o.

³⁷ Wilson az USA szenátusához intézett üzenetében 1917. január 22-én többek között a következőket közölte: „... hogy a rövidesen megkötendő béke tartós lehessen, ahhoz az egész emberiség szervezett hatalmának többsége kell, hogy biztosítsa... vajon a jelenlegi háború igazságos és biztos békéért folytatott küzdelem, vagy olyan harc, amely csak új hatalmi egyensúlyért folyik? ... Nem hatalmi egyensúlynak kell kialakulnia, hanem a hatalmak társaságának, nem szervezett versengésnek, hanem megszervezett békének... Számomra elsősorban az a feltétel elengedhetetlen, hogy győzelem nélküli békét kössenek... Győzelem olyan békét jelentene, amelyet a vesztesre rákényszerítenek, a győző feltételeit jelentené, amelyeket az alulmaradottra erőszakolnak, s amelyet a megaláztatás érzésével, olyan nehézségek között vállalnának, amely elviselhetetlen áldozatot jelentene, s tövist és bosszúvágyat hagyna hátra keserű emlékként. Csakis egyenlők között kötött béke lehet tartós. Maga a béke fogalma, az egyenlőség és a közös előnyökben való részesedésé... A békét kötő népek egyenlősége, egyben jogaik egyenlőségét is jelenti... a jognak pedig a közös erőn kell alapulnia, nem az egyéni erőn... Semmilyen békének nem szabad vagy nem volna szabad tartósnak lennie, amely nem ismeri el és nem juttatja érvényre azt az elvet, hogy a kormányok minden jogos hatalmukat csak a kormányzottak hozzájárulásából meríthetik, s hogy seholsem létezik jog, amely népeket egyik hatalmasságtól a másiknak szolgálatná ki, mint-ha tulajdont képeznének.”

Ezután Wilson a tengerek és a népek érintkezésének szabadságáról szólott, majd a fegyverkezés korlátozásának kérdésére tért át, s kijelentette, hogy „A szárazföldi és a tengeri fegyverkezés kérdése a legközvetlenebb és a leggyakorlatibb kérdés, amelytől a nemzetek és az emberiség jövőbeni jóléte függ... Vajha a népek magukévá tennék Monroe elnök elvét, s az egész világ alaptételévé válnék az, hogy egyetlen nép sem törekedjék saját kormányformáját más népre, vagy nemzetre kiterjeszteni, s hogy minden népek, kicsinynek és nagyoknak, hatalmasnak szabadságban álljon kormányzati formáját és fejlődési irányát akadálytalanul, fenyegetés nélkül s elijeszthetetlenül saját magának meghatározni...” (Ursachen und Folgen. I. köt. 60. sz. 94–99. o.).

³⁸ Von deutschen Botschafter am 29. I. 17. mitgetelt. Wien HStA. P. A. Gehe... XXVII/13. Karton rot. 524. fol. III. 8–11. OL. W. 406. doboz. — Az irat megjelent még az Ursachen und Folgen. I. köt. 91. sz. alatt is 154–155. o. — Tel. 239. eredeti sz. Wash. den 27. Januar 19.

Bernstorff nagykövet jelentése és javaslata kézenfekvő volt, s ha a német kormányt és a Legfelsőbb Hadvezetőséget valóban nem is annyira a béke, hanem Németországnak a háborús válságból status quo alapján való kivetése érdekelt volna, akkor lehet, hogy a wilsoni gondolatmenet alapján még is találta volna az ehhez vezető utat. Fokozza a német uralkodók felelősségét, hogy tisztában voltak saját országuk és szövetségeseik teherbíróképességének végső határaival. Ennek ellenére a következő tartalmú választ és utasítást küldték Bernstorffnak: „a német kormány elfogadja az elnök javaslatát a konferenciára, de kéri ennek bizalmas kezelését. Békefeltételeinek nyilvánosságra hozatalát jelenleg lehetetlennek tartja, éppen mert az antant ismertette Németország és szövetségeseinek megsemmisítésére irányuló szándékát,³⁹ amelyet az elnök is lehetetlennek nevezett, amelyet azonban mégsem tekintett blöffnek, mert megegyezik az ellenség meghirdetett céljaival, valamint Olaszország és Románia hadba lépésének okaival. Minthogy ebben a helyzetben a német békefeltételek a gyengeség indokolatlan jelének tűnnének, ezért ezeket kizárólag az elnök iránti bizalom jeleként, személyes használatára közlik. E békefeltételek közé tartozik többek között a német gyarmatoknak megegyezés szerinti visszaállítása, a német megszállás alatti francia területek visszaadása bizonyos stratégiai és gazdasági határkiigazításokkal, de pénzügyi kártérítés ellenében; Belgium helyreállítása, a belga kormánnyal folytatandó tárgyalások alapján. Kártérítés a háború által károsodott német vállalatok és személyek részére; a tengerek szabadsága; stb.

A tengeralattjáró háborúval kapcsolatban még a következő közlést kell tennie a nagykövetnek: néhány nappal előbb az új tengeralattjáró háborút még el lehetett volna halasztani. Amerika szükségleteit a német kormány azonban lehetőség szerint mindig figyelembe veszi. Ezért kéri az elnököt, folytassa fáradozásait, s mi készek leszünk a kiélezett tengeralattjáró háborút leállítani; amint meglesz a teljes bizonyossága annak, hogy az elnök fáradozásai számunkra elfogadható békéhez vezethetnek.”⁴⁰

A Bernstorff nagykövetnek küldött utasítás tartalma minden kétséget kizáróan az Egyesült Államokkal való háború megindulását jelentette. Bármilyen diplomatikus, sőt hipokrita formában fogalmazta meg a né-

³⁹ A német kormány itt az antanthatalmak Wilsonhoz intézett 1916. december 18-i válaszejegyzékének következő részére utal: „... A civilizált világ... tudja, hogy (ti. hadicéljaik) minden szükségeset magukban foglalnak, így elsősorban Belgium, Szerbia és Montenegro helyreállítását, a nekik járó kártérítést, Franciaország, Oroszország és Románia megszállt területeinek kiürítését és igazságos jóvátételt. Európa újjászervezését, amely egyrészt a kicsiny és nagy népek nemzetiségének és jogainak tiszteletben tartásán alapul, másrészt területi megállapodásokon és nemzetközi szabályokon, amelyek alkalmasak arra, hogy az ország- és tengeri határok ellen irányuló jogtalan támadások ellen védelmet nyújtsanak, tartalmazzák továbbá azoknak a területeknek és vidékeknek a visszaadását, amelyeket ezelőtt erőszakkal, vagy lakosságuk akarata ellenére szakítottak el a szövetségeseiktől, valamint az olaszok, délszlávok, románok, csehek és szlovákok felszabadítását az idegen uralom alól, azoknak a népeknek a felszabadítását, amelyek a törökök véres zsarnokságának vannak alávetve, végül az Oszmán Birodalom eltávolítását Európából, mert az kétségtelenül idegen a nyugati civilizációtól.” (Ursachen und Folgen, I. köt. 57. sz. 91. o.).

⁴⁰ Wien. HHStA. P. A. Krieg 25/p. — (OL. Filmtár W 403.) k. u. k. Österr. — Ungar. Botschaft in Wien, den 29. Jänner 1917. Nr. 14. A—B/P. Gegenstand: Zur Fremdenbotschaft des Präs. Wilson an den Senat, és Ursachen und Folgen. I. köt. 93. sz. 150—157. o. Bethmann Hollweg an Botschafter Graf Bernstorff. (Washington) Tel. Nr. 65/29. I. 17. — Mind a két aktát Bécsnek is megküldte.

met kormány Wilson koncepciójának és javaslatainak az elutasítását, végső fokon álláspontja azt jelentette, olyannyira, hogy amidőn 1917. január 31-én átadták J. W. Gerardnak, az USA berlini nagykövetének a korlátlan tengeralattjáró háború megindítását bejelentő kormányjegyzéket,⁴¹ s az aknazármentes útvonal térképét — a háború sorsa eldőlt.

A korlátlan német tengeralattjáró háború diplomáciai és német belpolitikai előzményeit figyelemmel kísérve ismét felmerül a kérdés, hogy ismerve a szándékolt akció várható következményeit, minek tulajdonítható Wilson koncepciójának merev visszautasítása. A kérdés egyik legfőbb történész szakértője, Karl E. Birnbaum két tényezőre vezeti vissza „Németország amerikai politikájának összeomlását” — ahogy ő a problémát megfogalmazza: egyfelől a német vezetők soha le nem küzdött kételkedésére Wilson igazi szándékát illetően (ez alól csak Bernstorff nagykövet volt kivétel), másfelől a német katonai és tengerészeti vezető körök fölényére, illetve megalkuvás nélküli ragaszkodására az 1917. február 1-től kezdődő tengeralattjáró háborúhoz.⁴² Ezenkívül még három, részben személyi mozzanat játszott szerinte szerepet az adott helyzet bekövetkezésénél: House ezredes és Wilson kapcsolatának meglazulása a kritikus napokban, a béke kérdésében előállott nézeteltérésük következményeképpen; Bernstorff és a német vezető körök alapvető ellentéte az USA és Wilson politikájának megítélésében. Végül pedig a washingtoni német nagykövetség és a berlini külügyi hivatal összeköttetésének és érintkezésének technikai akadályoztatása a hadicselekmények miatt.⁴³

*

Németország első világháborúban alkalmazott katonai módszereinek jellemző tulajdonsága a kísérletező jelleg, amely forradalminak azért nem tekinthető, mert ahhoz túlságosan gyökértelen és improvizáló volt. Kiderült, hogy mivel a hatalmi erőviszonyok kizárólag technikai újítások alkalmazásával nem változtathatók meg, illetőleg ezek bevezetése új veszélyek sorozatát váltja ki, ezért a tengeralattjáró háború megindítása nem Németország és a központi hatalmak győzelmét, hanem annak ellenkezőjét mozdította elő. E fegyver bevetése kiszélesítette a központi hatalmak ellenségeinek táborát. Amit tehát hatásosságának intenzív fokozásával elért, azt az újonnan felidézett ellenséges erők kihívásával ellensúlyozta. E ponton pedig még két mozzanatot kell megemlíteni: egyrészt azt, hogy amidőn Németország a tengeralattjáró háború korlátlan alkalmazását 1917. február 1-én megkezdte, akkor ezt — bevallottan — abban a tudatban és felismerésben tette, hogy a háborút a hagyományos fegyverekkel, hagyományos — európai — ellenségeivel szemben sem tudja megnyerni. Másrészt, hogy a tengeralattjárók megjelenése és bevetése a német Legfelsőbb Hadvezetőség győzel-

⁴¹ Note der deutschen Regierung an den Botschafter der Vereinigten Staaten in Berlin, J. W. Gerard, vom 31. Jan. 1917. nébst. Denkschrift über deutsche Sperr-Gebiete im Mittelmeer, Berlin, den 31. Jan. 1917. — Többek között: Ursachen und Folgen. I. köt. 94. sz. 158—60. o. Eredeti: Wien. HHSStA. P. A. Geheim, XLVII(3—15) pol. 205—208. Dt. Botschaft in Wien, den 28. Jan. 1917.

⁴² L. Birnbaum: I. m. 336—337. szám.

⁴³ Uo.

mi illúzióit fokozta. Így válik a tengeralattjáró — a haditechnika e jelentős újítása, amely taktikai és hadműveleti szinten időlegesen előnyökhöz juttatta a német hadvezetést — olyan politikai eszközzé, amelynek alkalmazása nagymértékben hozzájárul a központi hatalmak háborús vereségének előmozdításához és siettetéséhez, mert ebben a történelmileg is meghatározott szövetségi rendszerben, éppen hierarchikus jellegénél fogva, nem működtek a veszélyek elhárítását szolgáló jelzőberendezések és fékek. A háború számukra nem csupán a győzelem vagy a vereség alternatíváját döntötte el, hanem rendszerük — mint a Habsburg-monarchia esetében — létük és fennmaradásuk kérdését is. Ez volt az az erő, amely elválaszthatatlanul összetartotta őket, de amely a háború törvényszerűségeit is maradéktalanul érvényesítette velük szemben, amidőn a német hadvezetésnek rendelték alá magukat.

Az osztrák—magyar diplomácia és a korlátlan tengeralattjáró háború

Az Osztrák—Magyar Monarchia hadvezetése örömmel fogadta az értesülést, amely a német tengerészetnek a tengeralattjáró háború felújítására és szigorítására vonatkozott. Conrad v. Hötzendorff vezérkari főnök 1916. augusztus 30-án Burián közös külügyminiszterhez intézett levelében olyformán „precizírozza” a német szándékkal kapcsolatos saját nézeteit, hogy „számunkra feltétlenül elérkezett a pillanat, amelyben az összes rendelkezésünkre álló harci eszközt a legnagyobb kíméletlenséggel kell, minden egyéb megfontolást félretéve, ellenségeinkkel szemben bevetnünk. Olyan helyzetben, amelyben ellenségeinknek megsemmisítésünkre irányuló szándéka már perfid formákat öltött, más magatartás saját államunkkal szembeni büntény volna.” Ezután arra irányuló reményét is kifejezte, hogy német részről erre vonatkozó kérdés esetleges felvetése esetén, a külügyminiszter hasonló szellemű választ fog adni.⁴⁴

Burián külügyminiszter a Conrad által felvetett problémát azonnal továbbította Hohenlohe berlini osztrák—magyar nagykövetnek, de hozzáfűzte saját megjegyzéseit is. A német kormánnyal való közlés szándékával felhívja a figyelmet az amerikai kormánynak 1916. április 20-án H. Gerard nagykövet jegyzékében kifejtett álláspontjára, amelyben az igen komoly bonyodalmasokat helyez kilátásba a tengeralattjáró háború ismételt megszigorításának esetére. Burián ugyanekkor felvetette azt a kérdést Jagow német államtitkárnak, hogy német részről **számítanak-e** az ilyenformán előállott helyzet kieleződésére? A maga részéről egyébként azt a véleményét fejtette ki B. Freyberg német tengerészeti attasénak, hogy amennyiben német részről mégis a tengeralattjáró háború szigorítása mellett döntöttek, számítani kell az USA hadüzenetével, mivel az elnökjelölt Wilson különben igen jelentős presztízvesztéseket szenvedne el.⁴⁵

⁴⁴ Wien, HHStA. P. A. Geheim XLVII/3—15 k. u. k. Chef des Gen. Stabes Geheim Nr. 97 U-Bootkrieg gegen England. Conrad an Burián. Teschen, am 30. Aug. 1916 — (OL. Filmtár W 398. doboz).

⁴⁵ Uo. Nr. 97. Gegenstand: U-Bootkrieg. Deutschlands Absicht zur neuerlichen Varschärfung. B. Conrad geh. No. 97. Címzett: Prinz Hohenlohe Berlin. Wien, 1. Sept. 1916.

Burián közös külügyminiszter tehát — Conrad várakozásától eltérően — nem volt olyan határozott és lelkes a tengeralattjáró háború kérdésében, mert az USA háborús kihívásának perspektivikus kilátásai a Monarchia számára nem lehettek különösen biztatóak. A Monarchia diplomáciája ettől kezdve valóban igyekezett is fékezni azt a folyamatot, amely a központi hatalmakat az Egyesült Államokkal folytatandó háború felé sodorhatta és igyekezett a német kormányon belül is megtalálni azokat a személyeket, akik fenntartásokkal viseltettek az admirális és a hadvezetőség álláspontjával szemben. Erre utalt a Hohenlohe nagykövethoz intézett utasításának az a része is, hogy lépjen kapcsolatba Jagow államtitkárral, s kérjen tőle felvilágosítást a német kormány álláspontjára, illetőleg annak megváltoztatására vonatkozóan.⁴⁶

Hohenlohe mindenekelőtt arról számolt be Buriánnak, hogy a tengeralattjáró háború helyzetében a tavaszihoz képest bizonyos eltolódások mégis bekövetkeztek. „v. Jagow úr mindamellet ma is azon a véleményen van, hogy az Amerikával való összeütközés kockázata túlságosan nagy, hogy mindenre való tekintet nélkül döntsék magukat a korlátlan tengeralattjáró háború kalandjába. Ez pedig olyan felfogás, amelyben annál is inkább igazat adok neki, mivel magam is igen távol állok attól, hogy a tengerészeti vezető körök véleményét vita nélkül elfogadjam”.⁴⁷

E szavakból kiderül, hogy a Monarchia államvezetésében ugyanúgy megvolt az ellentét a katonai és a „civil” vezető tényezők felfogása és politikai gyakorlata között, mint Németországban. A tengeralattjáró háború körüli államvezetési és belpolitikai ellentétek voltak különben a központi hatalmak háborús válságának azok a megnyilvánulási formái, amelyeken keresztül a nagyhatalmak között elfoglalt helyzetük feloldhatatlan ellentmondásai jutottak érvényre, amelyeket nem lehetett pusztán haditechnikai újításokkal kiegyenlíteni. A „civil” államvezetés helyzete a Monarchiában még bonyolultabb, mint a németeké, mert szerteágazó nemzeti érdekhálózatának érzékenysége miatt állásfoglalása még bizonytalanabb, noha felismerései talán világosabbak a németekénél.

A Monarchia katonai és „polgári” vezetésének ellentéte tükröződik Musulin-nak és Molden-nek,⁴⁸ az egykori közös külügyminisztérium vezető tisztviselőinek azonos időben keletkezett jelentéseiben. Az előbbi az AOK-ból „szigorúan bizalmas” úton titkos részleteket tudott meg az osztrák és a német tengerészeti köröknek a tengeralattjáró háborúval kapcsolatos uralkodó nézeteiről.

E katonai körök elgondolásainak kiindulópontja az volt, hogy az antanthatalmak, kiapadhatatlan emberi és anyagi erőforrásaik tudatában, ellenségeik feltétel nélküli leveréséig kiyánják a háborút folytatni. Ilyen körülmények között a Négyes Szövetség aligha boldogulhat eddigi harci eszközeivel, s ezért arra kell törekednie, hogy a háborút a viszonylag közeli jövőben új eszközök felhasználásával fejezze be. Ez az új eszköz Angliának a korlátlan tengeralattjáró háború útján való kiéheztetése,

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ HHStA. P. A. Geheim XLVII/3—15. — OL. Filmtár W 399., Berlin, am 4. Sept. 1916. Nr. 97/P A—C. Gegenstand: U-Bootkrieg. An S. E. . . B. Burián. Aláírás: Hohenlohe (fol. 533—534).

⁴⁸ Alexander Musulin báró, a közös külügyminisztérium közel-keleti osztályának vezetője volt, majd berni követ. Bernhard Molden külpolitikai szakíró.

amely 3—4 hónap alatt bekövetkezhetik, ha azonnal megindítható. Az Anglia körülzárásához szükséges 105 tengeralattjáró a német tengerészetnek rendelkezésére áll. Az adott időpontban csupán a korlátlan tengeralattjáró háború nemzetközi—jogi indoklása tisztázatlan. Amerikának az ellenséges tábor oldalán bekövetkező hadba lépésére a német és az osztrák—magyar hadvezetőség részéről számíthatnak. Az akció előkészítésére konferencia összehívását tervezik a vezérkarok és a külügyi hivatalok bevonásával.⁴⁹

A jelentésnek nem a tartalmi újdonsága a megkapó, hiszen egyetlen vonatkozása sincsen, amelyet az ide vonatkozó német iratanyagban ne lehetne megtalálni, vagy ami az osztrák—magyar hadvezetésnek lenne sajátos vagy jellemző hozzájárulása a „közös” ügyhöz. Pontosabban: éppen ez volt benne a jellemző. A jelentés elsősorban azért figyelemre méltó, mert szerinte az osztrák katonai tervezés semmilyen önálló koncepciót vagy elgondolást nem tartalmaz a Monarchia katonai helyzetének megjavítására, s mert teljes mértékben rábízta a kezdeményezést a német Legfelsőbb Hadvezetésre. Ha a tengeralattjáró háború kérdésében a Monarchia részéről viszonylag önálló kezdeményezés történt, az elsősorban a diplomácia területén ment végbe.

Az 1916. október 4-én keltezett *Molden-féle* emlékirat négy kérdést vet fel. A reájuk adott válaszból világosan kirajzolódik az osztrák—magyar külpolitika viszonya a tengeralattjáró háborúhoz és az Egyesült Államokkal folytatandó háborúhoz. Az első kérdésre, mely a tengeralattjáró háborúnak az USA-ra gyakorolt, előrelátható hatását elemezte, az emlékirat kifejti, hogy súlyos hiba volna az a feltételezés, mintha ebben az időszakban annyi angol hajót lehetne elsüllyeszteni, amely elegendő az Anglia elleni háború gyors megnyeréséhez és ahhoz, hogy az új elnök már csak egy legyőzött és békéért könyörgő Angliát találhasson.

Az amerikai hadüzenet jelentőségének elemzésénél a *Molden*-emlékirat abból indul ki, s ez elemzésének második problémája, hogy Amerika beavatkozása a „jelen körülmények között biztos vereségünket jelenti. Az az érvelés, hogy nekünk az amerikaiak, mint hadviselők sem árthatnak többet, mint amennyit amúgy is ártanak, tarthatatlan.” Katonailag tarthatatlan azért, mert egy nép, amely akkora technikai és anyagi erőforrásokkal rendelkezik, „olyan feladatok elé állíthat bennünket, amelyekkel a tengeralattjáró fegyver legerősebb kifejlesztése mellett sem tudnánk megbirkózni. Nagyon kérdéses, hogy vajon a kitartásra való készség a kitartásában megrendíthetetlen Német Birodalomban sokáig tartana-e, ha városai felett állandóan óriási repülőgépek jelennének meg, s ha a rosszul táplált lakosság az egész világ ellen folytatott háború tudatában azt látná, hogy háza, fegyvergyárai mennek füstbe. Ugyanakkor a harctereken is érezhető volna Amerika beavatkozása. Egy akkora nemzet könnyedén vethet a frontra egymilió embert, s igen valószínű, hogy az angoloknak és franciáknak túlságosan nagy veszteségeket kellene elviselniük ezen csapatok megérkezéséig. A korlátlan tengeralattjáró háború híveinek azon érve, hogy Anglia annyi hajót fog veszí-

⁴⁹ Der Unterseebootkrieg. Wien, am 24. Sept. 1916. Aláírás: Musulin. HHSStA. P. A. Geheim XLVII/3—15. OL. W 598. Streng Geheim. Folio 528—532.

teni, hogy már ezért is kénytelen lesz békét kérni, sajnos nem helytálló. Az angol kereskedelmi hajók majd nem egyesével fognak közlekedni, hanem csoportosan, s amerikai hadihajókkal fogják kísérteni magukat, s ha ezáltal a forgalom lelassul, úgy majd a legfontosabb élelmiszerekre és nyersanyagokra fogják a szállítást korlátozni.”

Mindezeket meggondolva — Molden szerint — megállapítható, hogy az amerikai hadüzenet kihatásai igen rosszak lesznek, s ha az is megfontolásra kerül, hogy mi az, ami kockán forog, úgy csak az a következtetés vonható le, hogy mindent el kell követni az elhárításra. A helyzet csupán akkor változik némiképpen, ha a hadüzenet a központi hatalmak hibáján kívül következik be, mert akkor a népet elkeseredettség, a semlegeseket pedig rokonszenv tölti majd el a központi hatalmakkal szemben. „Ha azonban az amerikai hangulat alaposan meg nem változik, akkor a kapcsolatok pusztá megszakítása a legkellemetlenebb, sőt a legkínosabb helyzetet teremti a számunkra.” Ha a német tengeralattjáró flotta végtelenül erős volna, olyannyira, hogy a kereskedelmi hajókat a kifutásukkor lehetne megsemmisíteni, vagy kikötőikbe visszariasztani, akkor Angliát talán békére lehetne kényszeríteni Amerika beavatkozása előtt. Ez a béke azonban ugyancsak pillanatnyi volna, mert senki sem gondolhatja komolyan, hogy „ilyen hatalmas nemzetet pillanatnyi gyengesége miatt tartósan alá lehet vetni.”

A Molden-féle emlékirat harmadik fő problémája, hogy nem lehetne-e Angliát más módszerekkel békére szorítani, mint a tengeralattjáró háború megszigorítása? Az emlékirat azt a véleményt fejt ki, hogy ha a Monarchia az USA-val békében marad, az amerikaiak egyre ingerültebbek lesznek Angliával szemben, s ez Angliához való viszonyát is befolyásolja. Az angol és francia makacsság egyik fő támasza az új szövetségesre való kilátás, amely ha megrendül, jelentős nyereséget jelent a központi hatalmaknak.

Végül pedig az Amerikához való viszony tehermentesítésének kérdése. Az USA-nak Angliába irányuló fegyverszállításaiban és a központi hatalmak fegyverhasználatának korlátozásában pártossága jelentős mértékben kifejeződik. Éppen ezért minden körülmények között ki kell várni, nem következik-e be változás akár a tengeralattjáró háborúnak a központi hatalmak szempontjából való veszélyességében, akár abban, hogy lehetőség nyílik számára, hogy az előbbiről való lemondásért cserébe szabad élelmiszer- és nyersanyag-behozatalban részesülhessenek Amerikából, ahogy az már az osztrák—magyar és német jegyzékekben, mint az ellenszolgáltatás formája szerepelt is. Más elnök esetében ez a megoldás talán eredményre is vezetne.⁵⁰

A memorandum egyrészt leleplezi a német tengeralattjáró háború katasztrófa-politikáját és hamis érvelését, majd javaslatot tesz az Amerikával szemben követendő „konstruktív” külpolitika alapelveire és teendőire is; másrészt azonban bizonyítja azt is, hogy a Monarchia vezető körei fátyolozatlan tisztasággal felismerhették a szigorított tengeralattjáró háborúnak elsősorban az ő számukra veszélyes kalandorjellegét és

⁵⁰ Molden emlékirata: Die Frage des Unterseekrieges. 4. Okt. 1916. Uo. fol. 460—475. — A memorandumot A. May: The Passing of the Habsburg-Monarchy 1914—18 is említi.

tudatában lehetnek a várható következményeinek. Így mindenekelőtt tisztában lehetek azzal, hogy a központi hatalmaknak az Egyesült Államokkal való háborús összeütközése a „biztos vereséget” jelenti számukra. Nem kisebb fontosságú azonban az emlékiratnak az a megállapítása, amely az adott időpontban újnak és katonai szempontból is helytállónak tekinthető, hogy ti. tengeralattjáróval szemben hathatós ellenfegyver van: a convoy-rendszer, vagyis a hadihajókkal kísért hajócsoportok közlekedése. Ha az osztrák—magyar külpolitika állásfoglalásait a Moldenmemorandum — egyéb külső okok miatt — nem is tudta alapvetően befolyásolni, vagy éppen megváltoztatni, vezetői félelmének növekedését erősen tükrözik azok a megállapítások, amelyek a német tengeralattjáró háború követelőinek érveit részletekbe menően megcáfolják.

Ilyen hangulat uralkodott a Monarchia vezető köreiből, amikor megérkezett Larisch berlini ügyvivő távirati közlése arról, hogy a német birodalmi pártok jelentős részének hangulata a korlátlan tengeri háború felé fordult, sőt a birodalmi kormány is felhagyott már régebbi, élesen elutasító álláspontjával. Ez idő szerint azt már csak Helfferich államtitkár ellenezte határozottan,⁵¹ mert Hindenburg álláspontja — ő ugyanis a romániai helyzet tisztázódásáig nem tartotta elég érettnak a helyzetet a korlátlan tengeri akciók megindítására — nem tekinthető elvi szembenállásnak.⁵² Larisch közlése tehát, amely Hohenlohe szeptember 4-i jelentését egészítette ki, reálisan tükrözte a németországi helyzetet.

A Monarchia külpolitikáját, s a felelős állami vezető köröket a német álláspont fokozatos engedményei az agresszív háborús körök javára, igen kínosan érintették. Megdöbbenésüket Burián közös külügyminiszter Bethmann Hollweg kancellárhoz írott levele hűen adta vissza, amidőn kifejezte, hogy a tengeralattjáró háború kérdésében „mindaddig teljes egyetértésben tudtam magamat Exc-dal. Az amerikai veszélyre való tekintet volt az, ami ismeretesen arra készítetett bennünket, hogy az Ancona-ügy rendezésében teljes mértékben eleget tegyünk a Német Külügyi Hivatal kívánságainak”. Ezután Hohenlohe nagykövet jelentésére hivatkozva, a német álláspont eltolódásáról szólva megállapítja, hogy bár nem kíván a tengeralattjáró háború kérdésének katonai vonatkozásaiba beavatkozni, mégis megjegyzi, hogy „ily messzehordó következményekkel járó vállalkozás csakis az eredményes befejezés kiszámítható biztonságának az esetében indítható el, nem pedig mint a szükség ultima ratiója”. Politikai szempontból az Amerikára való tekintet a megfontolások legfontosabb kiindulópontja. Wilson súlyos presztízvesztés nélkül elnökjelöltségének ideje alatt nem adhatja fel eddigi álláspontját.

A kérdés nemzetközi jogi vonatkozásában megvizsgálandó — folytatja a levél —, nem volna-e lehetséges eltekinteni attól, hogy az Anglia körüli tengersávot hadműveleti területté nyilvánítsák, s nem volna-e lehetőség általában a nemzetközi jog eddigi keretei között maradni. A kiélezett tengeralattjáró háború az elnökválasztás előtt minden bizonnyal közelebb hozza, a választás után pedig teljesen valószínűvé

⁵¹ Tel. von Gr. Larisch, Berlin, am 7. Okt. 1916. No. 297 Streng geheim. U-Bootskrieg. Uo.
⁵² B. Braun ugyanis Drezdából azt jelenti, hogy Hindenburg a tengeralattjáró háborúval szemben foglalt állást. Tel. Dresden, 9. Okt. 1916. No. 28. Uo.

teszi azt a veszélyt, hogy az USA — az antanthatalmak oldalán — belép a háborúba. Minthogy azonban kérdéses, hogy e veszély politikai, erkölcsi és katonai hátrányai kiegyenlíthetők-e megbízhatóan felmért előnyökkel, ezért nem lehet a tengeralattjáró háborút egyedül haditechnikai szempontból megítélni. A tengeralattjáró-blokád rendszere — ha keresztülvihető — mindenesetre ajánlatosabb volna, mert megelőzi azt, hogy Amerikában a „szószegés” jelszavával kapcsolhassák össze.⁵³

A Burián-levélben világosan kifejezésre jutnak a Monarchia külpolitikájának megfontolásai és aggodalmai az USA hadba lépésének következményeit illetően. E szorongás annál indokoltabb volt, mivel a német hadvezetésnek nem volt szándékában a veszélyek elkerülése. Bethmann kancellár válaszelevelében kijelentette, hogy a Birodalmi Gyűlés egyik bizottsága elfogadta ugyan a kormány álláspontját, miszerint a tengeralattjáró háború egyelőre nem látszik hasznosnak,⁵⁴ de a néhány héttel később keletkezett újabb Musulin-feljegyzés egy német személyiségtől származó információ alapján arról ír, hogy Plessben belpolitikai okokból már nem elleneznek ugyan egy békeakciót, de rossz néven vennék enyhe békefeltételek felállítását, mivel azt hiszik, hogy ezeket el is fogadnák. Ugyanakkor — közli Musulin — a legnagyobb eréllyel folytatják a háborús előkészületeket, s arra számítanak, hogy a békejavaslat elutasítása jó indok lesz a tengeralattjáró háború megszigorítására.⁵⁵ Így a Monarchia vezető köreinek szorongása valóban teljesen megalapozott volna, annál is inkább, mivel a németek egyre ingerültebben nyilatkoztak az amerikai kormány ama igényei ellen, hogy állampolgárai számára hadműveleti területeken is szabad mozgást követel, amikor a maga részéről nem hajlandó az éhség-blokád ellen hatásonosan fellépni. A vita a németek és amerikaiak között egyre élesebbé válik, mert az amerikaiak növekvő kíméletlenséget vetnek a német tengeralattjáró hadműveletek vezetőinek szemére. Ebben a helyzetben pedig a Monarchia sem tudja már kivonni magát a dolgok alakulásából, mivel kettős módon is részese a tengeralattjáró háborúnak: „egyrészt saját tengeralattjáróin keresztül, amelyek ugyancsak az Adrián, tehát a közvetlen közelében működnek, másrészt azonban a német tengeralattjárók révén, amelyek a Monarchia lobogója alatt fejtik ki tevékenységüket a Földközi-tenger egész térségében. Ezen nemzetközi jogi szempontból nem kifogástalan eljárás fedezésére a tengeralattjáró egységek a háború tartamára a cs. és kir. haditengerészet részeit alkotják. A német tengeralattjáróknak a cs. és kir. hadi lobogó alatt végrehajtott, a semleges hajókat ért károkért és süllyesztésekért — egy Berlinnel kötött titkos megállapodás értelmében — nekünk kell minden panaszt kivédenünk.” A Monarchia 1916. február 10-én Németországgal egybehangzó nyilatkozatot is közölt, amelyben utasította a tengeralattjárókat, hogy a fellegyverzett kereskedelmi hajókat harci egységeknek kell tekinteni, s minden további nélkül meg kell semmisíteni.⁵⁶

⁵³ Privatbrief S. E. des Herrn Ministers an Reichskanzler von Bethmann Hollweg, Wien, 9. Okt. 1916. No. 4976. pro domo. Uo. fól. 520—524.

⁵⁴ Bethmann Hollweg birodalmi kancellár levele. Berlin, den 14. Okt. 1916. Uo.

⁵⁵ Musulin kézírásos feljegyzése. Wien, am 8. Nov. 1916. (Beszélgetés Wiesner úrral) Uo.

⁵⁶ Feljegyzés a miniszternek bemutatva. Valószínű keltezés: 1916. dec. 31. Uo.

Amidőn az amerikaiak kifogásokat emeltek ezen álláspont ellen, 1916. utolsó napján Ausztria-Magyarország új uralkodója és új vezetői kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy a Monarchia a háborús szövetség puszta erejénél és titkos kötelezettségeinél fogva — sok tekintetben akaratok ellenére — részesei annak a tengeralattjáró háborúnak, amelynek várható s egyre elkerülhetlenebbnek bizonyuló következményeivel tisztában voltak. A tengeralattjáró háború, illetve az a körülmény, hogy a Monarchia lobogója alatt, de az osztrák—magyar hadvezetőség-től független, bár „szövetséges” akarat szerint működő katonai egységek korlátozhatták vagy meghatározhatták a Monarchia mozgásszabadságát és magatartását a háború alatt, állami szuverenitásának már ekkor is igen jelentős szűkülését jelentette. Mindez akkor történik, amikor Hohenlohe 1917. január 1-i távirata közli, hogy Berlinben az antantnak a központi hatalmak békeakcióját elutasító közleményére olyan válaszi akarnak adni, amely a háború folytatásáért való felelősséget áthárítva már érzékeltetni fogja a felfegyverzett kereskedelmi hajók figyelmeztetés nélküli elsüllyesztésének megengedhetőségét nemzetközi jogi szempontból. A német kormány e fogalmazási formulától azt várja, hogy Washington azt elfogadva eltekintsen a diplomáciai szakítástól.⁵⁷ Ez természetesen mit sem változtat azon a tényen, hogy e bejelentés a korlátlan tengeralattjáró háború szándékának kilátásába helyezését tartalmazza.

Ellentétben azonban az osztrák sajtó egyes megnyilatkozásainak magabiztos hangjával, amely az antant állásfoglalását úgy találta olvasói elé, mintha az nem is a központi hatalmaknak, hanem Wilson elnöknek szánt visszaütés lenne, „amiért majd neki és Amerika közvéleményének kell számot adnia”.⁵⁸ Czernin és a Monarchia kormánykörei nem voltak ilyen optimista hangulatban. Az új külügyminiszter igen súlyos benyomásokkal tért vissza első berlini látogatásáról, mert tudomásul kellett vennie, hogy a német kormány már elhatározta, a békeakció kudarca esetén teljes eréllyel indítja meg a tengeralattjáró háborút. E benyomás hatása alatt utasítást küld tehát Hohenlohe nagykövetnek, s felhatalmazza, közölje az ő nevében a birodalmi kancellárral, hogy ha nem is állnak rendelkezésére megfelelő eszközök a felelős német tényezők — szerinte vészthozó — határozatának visszatartására, mégis köteletségének tartja, hogy ismételten felemelje intő szavát ily elsietett döntések ellen. A német kormány iszonyatos felelősséget vállal, ha az a gyors siker, amelyet a korlátlan tengeralattjáró háborútól vár, lassabban következnek be, vagy részben elmaradna. „Ha mi, mint közvetlenül érdekelt hatalom, kénytelenek is vagyunk e hadviselési mód célirányosságára vonatkozó döntést átengedni, arra mégis igényt tartunk, hogy ezen akcióval szembeni súlyos meggondolásainknak érvényt szerezzünk, annál is inkább, mivel a balsiker okozta károk bennünket semmivel sem fognak kevésbé sújtani, mint Németországot. E döntés azonnali háborúba sodorna bennünket az Egyesült Államokkal . . .”⁵⁹

⁵⁷ Tel. Prinz Hohenlohe, Berlin, 1. Jänner 1917. No. 2. Wien HHStA. P. A. Krieg 25 No. — (OL. Filmtár W 403).

⁵⁸ Neue Freie Presse, 27. Dez. 1916. Antwort des Gr. Czernin auf die amerikanische Note.

⁵⁹ Geheim: Tel. an Pr. zu Hohenlohe in Berlin Wien, am 12. Jänner 1917. Wien, HHStA. P. A. Geheim XLVII/3—15. — (OL. filmtár W 398).

Czerninnek ez a távirata az osztrák—magyar diplomácia egyik leg-súlyosabb megnyilatkozása, amelyben már leplezetlenül jut kifejezésre a Monarchia teljes tehetetlensége „szövetségesével” szemben. Az események alakulása egyre világosabban bizonyítja, hogy a lényeges kérdésekben a Monarchia legfeljebb formálisan vesz részt a döntések előkészítésében, gyakorlatilag azonban a katonai helyzet kialakításában megmutatkozó részaránya szabta meg beleszólásának mértékét. Ezt a mértékegységet pedig igen szigorúan kezelte a német Legfelsőbb Hadvezetőség. A Monarchia államvezetőinek sajátos helyzetükből következő megfontolásait legfeljebb az udvariassági gesztusok határáig voltak hajlandók figyelembe venni, érdemben azonban alig kerültek mérlegelésre, még akkor sem, ha e fenntartások — végső fokon — közös érdekeket védelmeztek. Ebben a kérdésben pedig a Monarchia szakértői igen világosan látták és fogalmazták meg a követendő eljárást. Ilyen szakértői vélemény volt Dumba, volt washingtoni nagykövet feljegyzése, aki a következőkben összegezte a problémát: „Fő dolog véleményem szerint, hogy Wilsont az antantkormányokkal szembeni állásfoglalásra késztesék. Ehhez elsősorban szerény békeköveteléseink loyális nyilvánosságra hozatala szükséges — persze csak nagy vonalakban — . . . továbbá a tengeralattjáró háború Washingtonban együttesen megállapított feltételeinek lelkiismeretes betartása. Egyetlen hiba ebben a vonatkozásban végzetessé válhat.”⁶⁰ — E véleményben csak az volt az illuzórikus, hogy Wilsonnak az antanttól való leválaszthatóságát feltételezte, bár ügyesebb, s főleg olyan diplomácia, amely tudatosan nem provokálja az elnököt, elérhetett volna bizonyos sikereket ezen a téren. Ez a mindenképpen kétségtelennek látszik — s ez a Monarchia egykori vezetői előtt teljesen világos volt —, hogy a korlátlan tengeralattjáró háború legeredményesebb formája ugyanolyan veszélyes, mint a sikertelen, mivel „az amerikai háborút hozta, s ezzel együtt emberi számítás szerint a mi romlásunkat is, mert az erőviszonyok kiegyenlítése ekkor már lehetetlen volt!”⁶¹ Ez Burián Istvánnak, a Monarchia egykori külügyminiszterének a véleménye, akinek egyébként — a Monarchia szemszögéből nézve természetesen — abban is igaza volt, hogy „az amerikai veszélyt Ausztria-Magyarországban sokkal komolyabban vették, mint Németországban.”⁶² A lényegyet Burián a következő szavakban fejtette ki emlékiratában: „Amerika abban a helyzetben van, hogy friss erővel hosszú háborút készítsen elő a kimerült központi hatalmak ellen, ezzel pedig a legnagyobb kitartásra ösztönözné az antanthatalmakat. Az egész olyan hazárdjáték volna, melynek kudarca esetén Ausztria-Magyarország lenne az első áldozata.”⁶³ Ezen — egyébként teljesen reális — hangulat és állásfoglalás készítette az uralkodót arra, hogy 1917. január 20-ra tanácskozást hívjon össze Bécsbe a tengeralattjáró háború kérdéseinek megvitatására, amelyre Haus admirálison kívül a német tengerészet képviselőit is meghívta:

⁶⁰ Notiz des Botschafters a. D. Dr. C. Dumba erhalten 11/1/17. Seine Eindrücke zur Note Wilsons (kézirásos jegyzet) Wien, HHStA. P. A. Krieg 25. No.—/fol. 155. — (OL. Filmtár W 403).

⁶¹ *Stephan Graf Burián: Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege.* Berlin, Ullstein, 1923, 176. o.

⁶² Uo. 177. o.

⁶³ Uo. 179. o.

„a legnagyobb súlyt helyezem arra” — táviratozta Czernin Hohenlohe-nak Berlinbe — „nehogy Ófelségében az a benyomás verjen gyökeret, hogy ily életfontosságú kérdésben nézeteinek meghallgatása nélkül döntenek.”⁶⁴ 1917. január 15-én, tehát másnap Czernin a felszólalást — ti. azt, hogy a tengeralattjáró háború kérdésében ne döntsenek Berlinben Bécs meghallgatása nélkül — nyomatékosan megismétli,⁶⁵ amit Hohenlohe továbbit és Zimmermann államtitkár tudomásul vesz.⁶⁶ Ismételt felszólításokra a német kormány végre hozzájárult ahhoz, hogy január 20-án Holtzendorff admirális és Zimmermann államtitkár menjen Bécsbe, s tárgyaljon az Osztrák—Magyar Monarchia kormányával.

Eközben futott be a Czernin által Berlinbe küldött B. Flotow külügyminisztériumi osztályvezető jelentése kétnapos tárgyalásairól. A jelentésnek nem az ismert német nézeteket megismétlő fejtegetései a jelentősek, hanem inkább Flotow érvei és Zimmermann válasza. Flotow ezúttal is arra az álláspontra helyezkedett, hogy éppen az amerikai haderő későbbi hadba lépése teszi lehetővé, hogy „ezen utolsó kártya kijátszása nélkül jussunk számunkra elfogadható befejezéshez... Anglia is készületlenül lépett a háborúba, s ma már tiszteletet parancsoló, milliós hadsereget állít a németekkel szembe.” Zimmermann erre az őszinteség látszatával a következőket válaszolta: „higye el nekem, a mi gondjaink nem kisebbek az Önökéinél... Az eredményre vonatkozó pozitív bizonyosság persze nem létezik, csak számítások vannak. Ezért nem tudunk még határozni. Mutasson nekem egy utat, amely valamilyen lehetséges békéhez vezet, és én leszek az első, aki a tengeralattjáró háborút elveti. Ahogy a dolgok ma állnak, úgy magam is, és sokan mások is, már majdnem meggyőztük magunkat róla.”⁶⁷

Alig lehet kétséges, hogy Zimmermann kijelentése — ha csupán félkomoly formában is — azt a vallomást tartalmazza, hogy a német kormány hozzájárult a korlátlan tengeralattjáró háború megindításához. Az erre vonatkozó határozat — mint ismeretes — az 1917. január 9-i német koronatanácson megszületett, de a német kormány ezt — mint eldöntött tény — még mindig nem közli szövetségeseivel, hanem homályos és ködösítő szövegekkel igyekszik azt e gondolathoz „hozzászoktatni”. Csakis így történhetett, hogy Hohenlohe és Flotow 1917. január 15-én még mindig olyan jelentéseket küldenek Bécsbe, amelyek szerint berlini politikai és katonai tényezők „komolyan foglalkoznak a tengeralattjáró háború korlátlan kiélézésének kérdésével”, továbbá a német államférfiak előttük tett kijelentéseiből kiderül, hogy a német kormány „nem fog döntő jellegű elhatározásra jutni, mielőtt velünk szót értene”.⁶⁸ Hangsúlyozzuk, hogy mindez, miként az előbb idézett Zimmermann kijelentés is, egy héttel az 1917. január 9-i német koronatanácsi határozat után történt.

⁶⁴ Tel. an Hohenlohe, Wien, am 14. Jänner 1917. — (OL. Filmtár W 398.) Wien HHStA. P. A. Geheim XLVII/3—15.

⁶⁵ Czernin Hohenlohenek. (Kézírásos fog.) Wien, 15. Januar 1917. Aláírás: Czernin. Uo.

⁶⁶ Tel. Hohenlohe an Czernin, Berlin, 15. Jänner 1917. Uo.

⁶⁷ Flotow feljegyzése a tengeralattjáró háborúval kapcsolatos német felfogásról, Wien, 1917. Január 15. — Az iratot Czernin is közli: *Ottokar Czernin*: Im Weltkrieg, Berlin und Wien, Ullstein, 1919. 157—161. o.

⁶⁸ Wien, HHStA. P. A. Geheim XLVII/3—15. (OL. Filmtár W 398.)

Ebből a szempontból van jelentősége Tisza István táviratának is, amelyet 15-én küldött Mérey nagykövetnek a külügyminisztériumba. Ebben elsősorban „megnyugvással” nyugtázza, hogy Zimmermann államtitkár hozzájárult ahhoz, hogy a tengeralattjáró háborúra vonatkozó határozathozatal előtt a Monarchia véleményét is bekerjék. Kéri azonban, hogy a felvilágosításokat idejében megkapják, hogy az ítéletalkotás lehetővé váljék. Másrészt azonban — hangsúlyozza Tisza — „...meg kellene győznünk az amerikai kormányt, hogy a kezdeményezésnek ilyen szemtelen visszautasítása után, s azután, hogy Németország megalázására és a Monarchia és Törökország szétrombolására irányuló háborús céljait cinikusan kikürtölték, további lépéseket kell tennie, s megfelelő eszközökkel kell állást foglalnia a tartós békéért és ellenségeink hódító politikája ellen, amelyek természetszerűen a végsőkéig való háborút vonnák maguk után.” Az antant elleni kirohanások után Tisza az Amerikával szembeni további barátságos magatartást javasolja, „nehogy lefogja kezünket, ha élesebb eszközökhöz kell nyúlnunk. Különben is hangsúlyozom, hogy minél nagyobb a kilátás a kielezett tengeralattjáró háborúra, annál fontosabb és sürgősebb volna az Entente-jegyzéket a semleges kormányok, különösen pedig az amerikai közhangulatnak javunkra való befolyásolására felhasználni.”⁶⁹

Anélkül, hogy részletesen foglalkoznánk Tisza Istvánnak a korlátlan tengeralattjáró háborúval kapcsolatos állásfoglalásával, meg kell állapítanunk, hogy különös ellenállást nála e hadászati koncepcióval szemben ekkor aligha lehet felfedezni. Az akcióval kapcsolatos legfontosabb problémája az, hogy a német kormány előre értesíti-e szándékairól a Monarchiát, vagy sem. Ezen túlmenően pedig őt is az az illúzió töltötte el, hogy az amerikai kormányt és a közvéleményt, éppen az antant hatalmak jegyzékének felhasználásával, a központi hatalmak oldalára lehet vonni. Tisza állásfoglalása a tengeralattjáró háború kérdésében különben meglehetősen homályos. Ha számításba vesszük azt is, hogy mind Burián, mind pedig Czernin küzdelmében a tengeralattjáró háború ellen, neki is volt — aktaszzerűen ki nem mutatható — szerepe, tény, hogy 1917 januárjában azt már szinte szükséges módszernek tekinti a háborúvesztés elkerülésére. Lehetséges, hogy a Monarchia illetékes tényezőinek a német döntés meghozatalába történő bevonásához, a Monarchia két miniszterelnökének még az uralkodó határozathozatala előtti meghallgatásához való szinte aggodalmas ragaszkodása⁷⁰ abból a megfontolásból fakadt, hogy ezen az úton még fékezni lehet az események káros alakulását. Azt Tisza ekkor valóban nem tudhatta, hogy a német kormány a döntést már régen meghozta (egy hét ebben a fejlődési szakaszban igen hosszú időnek számít), s így minden további tárgyalása a Monarchia vezetőivel — beleértve a Holtendorff admirális és Zimmer-

⁶⁹ Telephondepesche. S. E. des Gr. Tisza an S. E. den Herrn Bootschafter v. Mérey. Budapest, 15. Jänner 1917. Wien, HHStA. P. A. Krieg 25 No. (OL. Filmtár, W 403.)

A távirat még megjelent: *Gróf Tisza István* összes munkái. 6. köt. Budapest, MTA és Franklin és Tsa. 1937. 1855/u. 132–133. o.

⁷⁰ *Hohenlohe* Buriánhoz, Berlin 19. Jänner 1917. Titkos No. 31. — A Berlinben időző Tisza kéri a következő távirat továbbítását: „Ich will in keiner Richtung Schwierigkeiten machen, muss aber unbedingt bitten, dass vor Entscheidung S. M. bezüglich des U-Bootkrieges, beide Min. Präsidenten bei völliger Kenntniss der einschlägigen Momente Stellung nehmen können.” Wien, HHStA. P. A. Gheim XLVII/3–15. — (OL. Filmtár W 398.)

mann államtitkár tervezett, január 20-i, bécsi látogatását is — teljesen formális jellegű, s a dolgok további alakulásán már nem sokat változtat. A központi hatalmak e fegyverhez — szerinte — csak a létük ellen elkövetett „bűnös merénylet” elhárítására és békéjük megszerzése érdekében nyúlnak.⁷¹ Ezen álláspont — mint látható — a német érvelés teljesen elfogadását jelenti, s abban az esetben is problematikus, ha csupán „tanácsadásul” szolgál Czerninnek az USA kormányához intézendő jegyzék érveinek alátámasztására.

ИМПРЕ ГОНДА:

НЕОГРАНИЧЕННАЯ ПОДВОДНАЯ ВОЙНА И АВСТРО—ВЕНГЕРСКАЯ МОНАРХИЯ

Резюме

Затягивание исхода военных действий в первые два года мировой войны 1914—1918 гг. побудило военное руководство центральных держав к тому, чтобы невыгоды, вытекающие из их общественного строя, по сравнению со странами Антанты уравновесить вводом в войну нового вида оружия.

Так произошло неограниченное введение в войну подводных лодок, которое однако было сопряжено с опасностью того, то при столкновении их с военно-морским флотом США они могли вынудить Соединенные Штаты Америки объявить войну Австро—Венгерской Монархии. Эта опасность усугублялась также и тем, что предстоящий выход России из войны сильно склонил чашу военных весов в пользу немцев, что противоречило интересам господствующих кругов США, в основном стоявших на стороне Антанты. Таким образом выпадение царской России из рядов держав Антанты ускорило вступление США в войну. В результате этого Соединенные Штаты Америки не только не ослабили, а наоборот, косвенным способом значительно усилили военный потенциал Антанты, даже и при том условии, что перестройство неизмеримой экономической мощи Соединенных Штатов на военный

лад потребовало определенного времени. Недооценка этого обстоятельства явилась одной из наиболее крупных ошибок немецкого военного руководства. Посол Гегманин в Вашингтоне Берншторфф напрасно посылал своему начальству в Берлине свои злобещие донесения; с немецкой стороны их характеризовали как «западное инспирирование», которое грешило перед той обязанностью немецкой дипломатии, согласно которой она должна была в любой обстановке создавать наиболее благоприятные условия для действий своего военного руководства.

Всё это создавало для Австро—Венгерской Монархии довольно неблагоприятные условия для участия в неограниченной подводной войне.

В Австро—Венгерской Монархии существовали также противоречия между военным и гражданским государственным руководством по вопросу неограниченной подводной войны. Однако монарх — Карл Габсбургский — и правительство Австро—Венгрии гораздо лучше, чем государственное руководство Германии, сознавали, какая опасность угрожает обеим империям в результате вступления в войну Соединенных Штатов Америки, спровоцированных неограниченной подводной войной. Ставка для Габсбург-

⁷¹ Iratváltás a külügyminiszterrel az 1917. február 5-i beszéd (a tengeralattjárók) tárgyában. — Teleföntávirat Gr. Czernin Ottokárnak, 1915. február 5. Gr. Tisza István összes munkái. 6. köt. 1875/a és b. 143—145. o. — A Tisza táviratára adott válaszában Czernin — többek között — kijelentette, hogy „So lang... unsere Zerschmetterung als Programm unserer Feinde gibt, werden wir mit allem erlaubten Mitteln kämpfen und es gibt kein »zurück« in der U-Boot-Frage.” (Kiem. az eredetiben.)

ской Монархии была гораздо больше. Германия «в крайнем случае» проиграла одну войну, а ведь Монархия Габсбургов найдет свою гибель в проигранной войне. Это было причиной того, что руководители монархии гораздо яснее видели серьезные последствия развязывания неограниченной подводной войны, чем немцы. Однако по своему положению они имели чрезвычайно мало возможности выступить против решения, принятого генеральным штабом и государственным руководством Германии на коронном совете 9 января 1917 года, согласно которому начало неограниченной подводной войны было назначено на 1 февраля. Весьма характерным является то, что согласие союзников Монархии на эту акцию немцам удалось получить лишь на встрече императоров в Берлине, состоявшейся 26 января, после визита адмиралов Хольтцендорфа и Циммерманна, приехавших 20 января в Вену в целях оказания нажима на правительство Монархии. Однако написанное до подписания соглашения письмо императора и короля Карла к кайзеру Вильгельму от 23 января выражало те опасения, с которыми монарх относился к неограниченной подводной войне.

После принятия решения основной задачей дипломатии Монархии было — после разрыва дипломатических отношений между США и Германией — всё же под-

держивать связь между Монархией и Соединенными Штатами Америки. В этом до некоторой степени были заинтересованы обе воюющие стороны. Монархия этим шагом хотела достичь того, чтобы ее поведение не было правительством премьера Вильсона полностью отождествлено с поведением Германии. А со стороны США поддержание связей с Монархией означало попытку испытать внутреннюю прочность Двойственного Союза и отделить Монархию от Германии. Однако выяснилось, что дипломатические маневры обеих сторон служили введению в заблуждение друг друга и были бесплодными: Монархия после вступления США в войну не могла продолжать этого маневрирования в целях поддержания своего особого положения и связей с Соединенными Штатами Америки. В то же время попытка Вильсона выделить Монархию из Двойственного Союза потерпела неудачу из-за позиции английского правительства, которое стояло на том, что обязанности США по отношению к союзникам Антанты делают невозможным выполнение обещаний, данных Монархии, ибо они противоречат интересам Антанты. В таких условиях все дальнейшие стремления австро-венгерской дипломатии, направленные на то, чтобы уклониться от последствий неограниченной подводной войны, были обречены на провал.

IMRE GONDA:

DER VERSCHÄRFTE U-BOOTKRIEG UND DIE ÖSTERREICHISCH- UNGARISCHE MONARCHIE

Resümee

Da in den ersten zwei Jahren des ersten Weltkriegs keine Entscheidung gefallen ist, wollten die Zentralmächte ihre gesellschaftlichen Nachteile der Entente gegenüber durch den Einsatz einer neuen Waffe ausgleichen.

So kam es zum verschärften U-Bootkrieg, der jedoch die Gefahr in sich barg, durch einen Zusammenstoß mit der amerikanischen Marine die Kriegserklärung der USA heraufzubeschwören. Zur selben Zeit hat das Ausscheiden Rußlands die militärischen Kräfteverhältnisse stark zugunsten der

Deutschen verschoben, was den Interessen der überwiegend ententefreundlichen herrschenden amerikanischen Kreise zuwiderlief. Dieser Umstand hat das Eintreten der Vereinigten Staaten in den Krieg beschleunigt. Dadurch wurde die einsatzfähige militärische Kraft nicht geschwächt, sondern im Gegenteil, in mittelbarer Form bedeutend erhöht, wenn auch die Umgestaltung der unermeßlichen wirtschaftlichen Kraft der Vereinigten Staaten in Kriegspotential gewisse Zeit in Anspruch nahm. Diesen Umstand бага-

tellisiert zu haben, war einer der größten Fehler der deutschen militärischen Führung. Der deutsche Botschafter in Washington, Bernstorff, sandte vergeblich seine warnenden Meldungen; man warf ihm vor, er sei „vom Westen beeinflusst“ und verstoße so gegen die Pflicht der deutschen Diplomaten, unter allen Umständen für die Taten der deutschen Kriegsführung die günstigsten politischen Bedingungen zu schaffen.

All dies schuf für die Österreichisch-Ungarische Monarchie ziemlich ungünstige Umstände für eine Teilnahme am uneingeschränkten U-Bootkrieg.

In dieser Frage gab es auch in der Monarchie einen Gegensatz zwischen der militärischen und der zivilen Staatsführung. Der Herrscher — Karl v. Habsburg — und die Regierung waren aber noch mehr als die Deutschen sich dessen bewußt, was für Gefahren der durch verschärften U-Bootkrieg provozierte Kriegseintritt Amerikas bedeutet. Der Einsatz war für die Monarchie viel größer als für Deutschland. Dieses konnte „höchstens“ einen Krieg verlieren, dem Habsburgerreich drohte aber bei einer Niederlage der Zerfall. Die führenden Kreise der Monarchie sahen die Gefahren, die der verschärfte U-Bootkrieg mit sich bringt, viel klarer als die Deutschen. Infolge der gegebenen Lage gab es für sie nur ein ungemein kleines Gebiet, sich dem Beschluß des deutschen Kronrates vom 9. Januar 1917, der auf Antrag des deutschen Generalstabs und der deutschen Staatsführung den Beginn des verschärften U-Bootkrieges für den 1. Februar festsetzte, entgegenzustellen. Sehr charakteristisch ist es, daß die Zustimmung der Monarchie zu dieser Aktion bei dem am 20. Januar in Wien erfolgten Besuch des deutschen Admirals Holtzendorff und Staatssekretärs Zimmermann, die nach

Wien gekommen waren, um die Zustimmung der Monarchie zu urgieren, bzw. dann beim Kaisertreffen in Berlin am 26. Januar erreicht wurde. In einem vorangegangenen zum Kaiser Wilhelm gerichteten Schreiben hat jedoch Kaiser und König Karl seine Vorbehalte vorgebracht.

Nachdem die Entscheidung gefallen war und der Abbruch der diplomatischen Beziehungen zwischen den USA und Deutschland eingetreten ist, war die Hauptaufgabe der Diplomatie der Monarchie, die Aufrechterhaltung der diplomatischen Beziehungen zwischen den USA und der Monarchie zu sichern. Dies stand bis zu einem gewissen Punkte im Interesse beider kriegführender Parteien. Die Monarchie wollte erreichen, daß die Regierung Präsident Wilsons ihr Verhalten nicht mit dem Deutschlands ganz identifiziere. Seitens der Vereinigten Staaten bedeutete die Aufrechterhaltung der Verbindungen mit der Monarchie einen Versuch, die innere Festigkeit des Zweibundes auf die Probe zu stellen, bzw. die Monarchie von Deutschland zu lösen. Es stellte sich jedoch heraus, daß die diplomatischen Tätigkeiten beiderseits der Täuschung dienten und fruchtlos blieben. Die Monarchie konnte nach dem Kriegseintritt der USA ihre taktischen Manöver nicht fortsetzen und ihre besondere Lage und die Verbindungen zur USA nicht aufrechterhalten. Und Wilsons Versuch, die Monarchie aus dem Zweibund zu lösen, scheiterte an der Stellungnahme Großbritanniens, das seinen Verbündeten gegenüber Verpflichtungen übernommen hatte und gegen diese Verbündeten nicht Stellung nehmen konnte. Alle weiteren Bestrebungen der österreichisch-ungarischen Diplomatie, sich aus der durch den verschärften U-Bootkrieg geschaffenen Lage herauszuhalten, waren zum Scheitern verurteilt.